

YEMEN ZEYDÎ DEVLETİ'NİN KURUCUSU HÂDÎ İLE'L-HAK VE İTİKÂDÎ-KELÂMÎ KONULARA İLİŞKİN ESERLERİ

The Founder of Zaydi State of Yemen al-Hâdî ila'l-Haq
and His Works on Theology

Mehmet ÜMİT*

Öz

el-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin (ö. 298/911), Zeydilerin varlıklarını günümüze kadar sürdürdükleri Yemen'de Sa'de merkezli olarak Zeydî Devleti'ni kuran şahıstır. O, kurduğu bu devlette öğretilerini teoriden pratiğe geçirebilme imkanı bulmuştur. Eserlerinde ortaya koyduğu öğretileriyle Zeydiyye'nin mezhep esasları genel çerçevesine kavuşmuştur. İmâmet dışında itikadi-kelâmî konulardaki görüşlerinin çoğunluğu Mu'tezile ile uyum içindedir. Bu makalede biz, fikirlerinin içinde olduğu dönem bağlamında Hâdî ile'l-Hak'ın hayatı hakkında bilgi verdikten sonra onun özellikle günümüze ulaşan itikâdî-kelelâmî konulara ilişkin eserleri ve muhtevalarını inceleyeceğiz. Zira Hâdî ile'l-Hak'ın eserlerinin, kendisinden sonraki Yemen Zeydiliğinin tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Nitekim bu eserlerde ortaya konulan öğretiler, sonraki Yemen Zeydileri tarafından büyük ölçüde kabul edilmiş olup, onlar, Zeydî düşüncenin gelişim sürecini takip edebilmek bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: el-Hâdî İle'l-Hak, Mecmû, Zeydî, Zeydiyye, imâmet, tevhîd, Usûlüddîn, Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye, Süleyman b. Cerîr, Kaderiyye

Abstract

al-Hâdî ila'l-Haq Yahya b. al-Husayn (d. 298/911) is the founder of Zaydi state in Sa'da. In this state he had the opportunity to practice his theoretical teachings. In his teachings he revealed the general framework of sectarian principles of Zaydiyya. Much of his views in theological issues are in harmony with Mu'tazila except the theory of imamat. In this article, after a brief information about his life, we will analyse al-Hâdî's theological works. Because the works of Hâdî have a very important place in the history of later Yemen Zaydism. Indeed, the teachings revealed in these works have been widely accepted by the later Yemen Zaydites, and they are important to follow the developmental process of the Zaydi thought.

Keywords: al-Hâdî ila'l-Haq, Zaydî, Zaydiyya, Imâma, tawhîd, Usûl al-Dîn, al-Hasan b. Muhammad b. al-Hanafiyya, Sulayman b. Jarîr, Qadariyya

* Doç.Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mehमित@gmail.com

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
08.12.2017	26.12.2017	30.12.2017

GİRİŞ

Siyasi olarak Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali (ö. 122/740)'nin Emevilere karşı ayaklanmasıyla ortaya çıkan Zeydiyye'nin öğretileri, Kâsım Ressî (246/860) ve nesli tarafından sistematize edilmiş, daha sonra Kasım'ın torunu ve Yemen Zeydî Devleti'nin kurucusu olan Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin (ö. 298/911) ile mezhep esasları genel çerçevesine kavuşmuştur.¹ Bu bağlamda temel mezhep esasları, Tevhîd, Adl, el-Va'd ve'-Va'id, el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker ve İmâmet'ten oluşmaktadır.²

Zeydiyye mezhebindeki hakim anlayışa göre, Hz. Hüseyin'den sonra, Hasan ve Hüseyin evladından ilim, cesaret, takva, adalet, hürriyet, erkek ve reşid olma gibi nitelikleri taşıyan ve imâmetini ilan edip, kendi adına davette bulunarak mücadeleye girişen kişi imam olup, ona biat edilmesi gerekir.³ Ancak Zeydilerden bir kısmı, Kur'ân ve Sünnete göre hareket etmek şartıyla Hasan ve Hüseyin soyundan olmayan birinin imâmetini de meşru kabul ederler.⁴

Zeydiler ilk olarak, Hazar Denizi'nin güneyinde Taberistan, Deyleman, Gilan bölgesinde 250/864 yılında Hz. Hasan evladından Hasan

¹ Zeydiyye'nin doğuşu ve görüşleriyle ilgili olarak bk. Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 37-79, 161-62, 202-215; a.mlf, "Usûlü'd-Dine İlişkin İlk Zeydî Metinler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2007): 81-102.

² Hâdî ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin (298/911), "Usûlü'd-Din", *Mecmûu Resâili'l-Hâdî ile'l-Hak* içinde, tahk. Abdullah b. Muhammed eş-Şâzelî (Ammân: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001), 191-196. Ayrıca bk. Yusuf Gökalp, "Zeydiyye mezhebinin görüşleri, kültürel mirası ve İslam düşüncesine katkıları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2007): 95-112; Sıddık Korkmaz, *Şia'nın Oluşumu, Hz. Ali'nin Vasiliği Düşüncesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 118-120.

³ Zeydilerin imâmet için öne sürdükleri şartlar hakkında bkz. Ebû Tâlib Nâtık bi'l-Hak (ö. 424/1033), *Kitâbu's-siyer, Târîhu'l-mezâhibi'd-dîniyye fi bilâdi'l-Yemen hattâ nihâyeti'l-karni's-sâdisi'l-hicrî* içinde, haz. Eymen Fuad Seyyid, (Kâhire: Dâru'l-Misriyyeti'l-Lübnâniyye, 1408/1988), 281.

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Yahya Sâlim İzzân, "Kıraa fi nazariyyeti'l-imame 'inde'z-Zeydiyye", *el-Mesâr*, 3/3 (2002): 26-48.

b. Zeyd (ö. 270/884) liderliğinde⁵ devletlerini kurdular. Bu Zeydi devleti kısa ömürlü (yaklaşık altmış beş yıl) olmuştur. Ancak bölgede yaşayan Zeydiler, zamanla etkinlik alanları daralıp, nüfusları azalmasına rağmen, X./XVI. yüzyılın sonlarına kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu tarihlerden itibaren bölge Zeydilerinin çoğunluğu, Safevîlerin, hakimiyeti altındaki insanları İmamiyye Şiası'na geçirme politikası sonucu On iki İmam Şiiliği'ne geçmişlerdir.⁶

Zeydiler bir diğer devletlerini, Kasım Ressî (ö. 246/860)'nin torunu Hâdî ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin (ö. 298/911) liderliğinde 284/897 yılında Sa'de merkezli olarak Kuzey Yemen'de kurmuşlardı. Bu devlet, Taberistan Zeydi Devleti'ne göre çok daha uzun ömürlü olmuştur. Yemen Zeydileri, zaman zaman bağımsızlıklarını kaybetse de günümüze kadar varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır.⁷ Nitekim bunun da etkisiyle Zeydi ve Mu'tezili kaynakların pek çoğu, buradaki özel ve genel kütüphanelerde muhafaza edilerek bugüne ulaşmıştır. Günümüzde Sa'de merkezli olarak Yemen'in Kuzey bölgelerinde yaşayan Zeydiler nüfusun yaklaşık üçte birini (8-10 milyon) teşkil etmektedirler.⁸

Bu makalemizde, fikirlerini teoriden pratiğe geçirme imkanı bulan Yemen Zeydiliğinin kurucusu olan Hâdî ile'l-Hak'ın itikâdî-kelamî görüşlerini konu alan ve özellikle günümüze ulaşan eserleri ele alınacaktır. Ancak ona geçmeden önce Hâdî ile'l-Hak'ın hayatı hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

⁵ Taberistan Zeydileri hakkında bkz. Hasan Yaşaroğlu, "Taberistan Zeydileri" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998), 66 vd.

⁶ Adem Arıkan, "Gılân'da Son Zeydi Yönetim (Âl-i Karkiyâ)", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2009): 20-25. Krş. Wilferd Madelung, *Religious Trends in Early Islamic Iran* (New York: The Persian Heritage Foundation, 1988), 92; Abdu'r-Refî', *Cunbiş-i Zeydiyye der İran*, (Tahran: İntişârât-ı Âzâd-ı Endişân, 1359), 140-141.

⁷ Yemen Zeydiliği hakkında bk. Yusuf Gökalp, *Şîi Gelenekte Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydilik* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 131 vd.

⁸ Zeydiyye mezhebi teşekkül süreci, tarihsel gelişimi ve temel itikadî görüşleriyle ilgili olarak bk. Mehmet Ümit, *Zeydi İmâmet Düşüncesinin Teşekkülü* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012), 22-49.

Hâdî ile'l-Hak'ın Hayatı

İlmî ve siyasî kimliğiyle öne çıkan el-Hâdî ile'l-Hak Ebu'l-Hüseyin Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrâhîm el-Hasenî, 245/859 yılında Medine'de doğdu.⁹ Babası el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim, annesi ise Ümmü'l-Hasan Fâtıma bintü'l-Hüseyin b. Muhammed b. Süleyman b. Davud b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Tâlib'dir. Zeydî mezhep esaslarını ilk defa sistematize eden Kâsım b. İbrahim'in torunu olan Yahya, babası Hüseyin, amcaları Hasan, Süleyman ve Muhammed b. Kâsım b. İbrahim'den ders aldı. Babasından hadis dersleri aldığı, başta fıkıh olmak üzere kelamî görüşlerinin şekillenmesinde de amcası Muhammed b. Kâsım'ın etkili olduğu kaydedilir.¹⁰ Ayrıca dönemindeki meşhur muhaddis ve fukahâdan dersler aldı. Hâdî ile'l-Hak'ın, dinî konularda çok başarılı olduğu ve gençlik yıllarında Fıkıhta bağımsız hükümler verip, ilmî eserler yazabilecek dereceye ulaştığı söylenir.¹¹

Zeydî kaynaklara göre; derin bilgisi, fizikî gücü ve gözü pekliği ile herkesin takdirini toplayan Hâdî ile'l-Hak,¹² içlerinde amcalarının da yer aldığı ailesi tarafından Zeydî imâmet için en uygun aday olarak kabul edildi. Yaklaşık 270-275/884-889 yılları arasında faaliyetlerini sürdürmek için, Taberistan Zeydî Devleti'nin ikinci lideri Muhammed

⁹ Ebü Tâlib Nâtık bi'l-Hak, *el-İfâde fî târîhi eimmeti'z-Zeydiyye*, tahk.: Muhammed Yahya Salim İzzân (Sa'de: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1417/1996), 128; Ebü Muhammed Abdullah b. Hamza b. Süleyman b. Hamza b. Ali b. Hamza b. el-Hasan b. Abdîrrahman b. Yahya b. Abdullah b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim Tabâtabâ b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebi Tâlib (614/1217), *Kitâbu's-Şâfi* (San'a: Mektebetü'l-Yemeni'l-Kübrâ, 1986), 1: 303; el-Hasan Hüsâmuddîn Hamîd b. Ahmed el-Muhallî (652/1254), *el-Hadâiku'l-verdiyye fî menâkıbu eimmeti'z-Zeydiyye* (Dimeşk: Dâru Üsâme, 1985), 2: 13.

¹⁰ Ebü'l-Abbas Ahmed b. İbrâhîm b. El-Hasan b. İbrâhîm b. İbrâhîm b. Muhammed el-Hasenî (ö. 353/964), *el-Mesâbih*, thk. Abdullah b. Abdillâh b. Ahmed el-Hüsî (San'a-Ammân: Mektebetü'l-İmâm Zeyd b. Ali-Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1422/2002), 579; Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 2: 14, 19; Abdulfettah Şâyif Numân, *el-İmâmu'l-Hâdî vâliyen ve fakîhan ve mücâhidin* (yy.: yayınevi yok, 1410/1989), 71.

¹¹ Nâtık bi'l-Hak, *el-İfâde fî Târîhi Eimmeti'z-Zeydiyye*, 131; Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 2: 14, 19.

¹² Nâtık bi'l-Hak, *el-İfâde fî Târîhi Eimmeti'z-Zeydiyye*, 129; Abdullah b. Hamza, *Kitâbu's-Şâfi*, 1: 303; Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 2: 14-15.

b. Zeyd'in idaresinde olan Taberistan'ın Âmul şehrini ziyaret etti.¹³ Bu ziyaret, dedesi Kâsım b. İbrâhîm'in öğretisini benimseyenlerin desteklerini kazanmaya yönelikti.¹⁴ Hâdî ile'l-Hak'ın söz konusu tutumu, bölgenin hakimi olan Muhammed b. Zeyd'in ondan kuşkulanasına yol açtı ve ona, kendi topraklarını terk etmesi için baskı yaptı.¹⁵ Bunun üzerine oradan ayrıldı. Sonra 280/894 yılında Kuzey Yemen'in Sa'de yöresindeki kabileler tarafından aralarındaki kan davalarına çözüm bulması için davet edildiği Kuzey Yemen'e gitti.¹⁶ Ancak taraftarlarının itaatsizlikleriyle karşılaşması sonucu Medine'nin güneybatı yönünde, bir günlük mesafede bulunan Fer'a'ya geri döndü. Hâdî ile'l-Hak, üç yıl sonra (284/897 yılında) tekrar çağrılması üzerine hareketinin merkezi haline gelen Sa'de'ye¹⁷ geldi ve ihtilaf içinde olan bölge kabileleri arasında barışı sağladı.¹⁸

¹³ Ebû'l-Abbas el-Hasenî, *el-Mesâbih*, 568-9; Ebû Tâlib Nâtık bi'l-Hak, *el-İfade*, 134-135; Abdullah b. Hamza, *Kitâbu's-Şâfi*, 1: 305; Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 2: 17.

¹⁴ Wilferd Madelung, "al-Hâdî İla'l-Hakk, Abu'l-Ḥusayn Yahyâ b. al-Ḥusayn b. al-Kâsım b. İbrâhîm al-Ḥasanî", *The Encyclopaedia of Islam: New Edition Supplement Fascicules*, 12 (Leiden: E. J. Brill, 1980-2004), 334-335.

¹⁵ Ebu'l-Abbas el-Hasenî, *el-Mesâbih*, 568-569; Nâtık bi'l-Hak, *el-İfade fî târihi eimmeti'z-Zeydiyye*, 134-135; Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 2: 17.

¹⁶ Nâtık bi'l-Hak, *el-İfade fî târihi eimmeti'z-Zeydiyye*, 135-136; Abdullah b. Hamza, *Kitâbu's-Şâfi*, 1: 303.

¹⁷ Yemen'in kuzeyinde olup, geçmişte Yahya b. Hüseyin'in faaliyetlerinin merkezi olan Sa'de şehri ve çevresi, Havlan kabilesinin yaşadığı, aralarında anarşi ve kargaşanın hüküm sürdüğü ve Abbasilerle ilişkilerin kopuk olduğu bir bölge olarak kaydedilir. Bk. Eymen Fuad Seyyid, *Târihu'l-mezâhibi'd-Dîniyye fî bilâdi'l-Yemen* (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetu'l-Benâniyye, 1988), 233. Fuad Seyyid aynı yerde, bölge halkının kendi aralarında lider seçemedikleri için Ali oğulları ile irtibata geçtiklerini belirtir.

¹⁸ Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Abbâsî el-Alevî, *Siretü'l-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin*, tahk.: Süheyl Zekkâr (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1972), 41-43; Ebu'l-Abbas el-Hasenî, *el-Mesâbih*, 577-578. Ali b. Muhammed, burada ihtilaf içinde olup, el-Hâdî'nin aralarında uzlaşısı sağladığı kabilelerin Sa'd ve Rebia kabileleri olduğunu ifade eder. Ayrıca Hâdî ile'l-Hak'ın başarısını, Sa'de'ye gitmeden elli gün önce Hz. Peygamberin bir torununun yakında geleceğini haber vermesi için bir temsilci göndermesinin de kolaylaştırdığı ifade edilir. Bk. David Simonowitz, "Political Implications of the Zaydi Concept of Imamate in Early Medieval Yemen", *el-Mesar* 3/2 (2002): 26.

Sa'de merkezli Kuzey Yemen'deki kabilelerle mücadeleler sonucu hakimiyetini tesis ettikten sonra Necran'ı aldı.¹⁹ Oradaki zımmilerle özel bir antlaşma yaptı. 288/895 yılından itibaren San'a ve çevresine yöneldi. San'a'yı birkaç defa almasına rağmen, elinde tutamadı. Kabileler arası çekişmelerin olduğu bu bölgede, Abbâsî taraftarı kabileler (Ya'furiler ve Tarifoğulları gibi) ve Ali b. Fadl liderliğinde Karmatiler²⁰ adı altında Yemen'de faaliyet gösteren İsmâililerle mücadele etti.²¹ Ancak Sa'de ve çevresinde olduğu gibi, burada uzun süreli bir hakimiyet sağlayamadı. Nitekim Yemen'deki hayatının önemli bir kısmı, Karmatî İsmailileriyle çatışma ve bölgeye hakimiyet mücadeleleriyle geçmiştir. Gerek fikhî gerekse itikadî konulardaki görüşlerinin çoğunluğu kendisinden sonraki Zeydiler tarafından benimsenen Hâdî ile'l-Hak, 298/910 yılında, elli üç yaşında vefat etti.²²

Hâdî ile'l-Hak'ın veziri Muhammed b. Said el-Yersumî, Sa'de'de vali konağında ikamet eden Hâdî ile'l-Hak'ın savaşmadığı dönemlerdeki gündelik hayatını şöyle anlatır:

¹⁹ Nâtık bi'l-Hak, *el-İfâde fî târihi eimmeti'z-Zeydiyye*, 136; Madelung, "al-Hâdî İla'l-Hak", 335. Hâdî ile'l-Hak'ın hayatıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Mehmet Ümit, *Zeydî İmâmet Düşüncesinin Teşekkülü* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012), 151-153; a.mlf. , "Hâdî İle'l-Hak ve Usûlûd-Dîn Adlı Risalesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/12 (2007/2): 120-122.

²⁰ Karmatilerin, Hamdan Karmat/Kırmıt denilen ve adını sıklıkla atmasından dolayı Karmat lakabını aldığı belirtilen Huzistanlı bir adamın taraftarları olduğu söylenmektedir. Bu ismin Vasıt'ın köylerinden birisi olan "Karmat" isminden veya Aramice'de "gizli bilgi" anlamına gelen "Karmat" kelimesinden de gelmiş olabileceği belirtilmektedir. Bk. Ebu Halef el-Eş'ari el-Kummî (ö. 301/913) ve Hasan b. Muhammed en-Nevbahtî (300/912), *Şîû Fırkalar*, çev. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 201 vd. dipnot:26.

²¹ Nâtık bi'l-Hak, *el-İfâde fî târihi eimmeti'z-Zeydiyye*, 136-137; Abdullah b. Hamza, *eş-Şâfi*, 1: 303-305. Zeydî kaynaklar, el-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin döneminde Zeydilerle Karmatiler arasında toplam yetmiş üç savaşın vuku bulduğunu belirtirler. Bk. Ebû'l-Abbâs el-Hasenî, *el-Mesâbîh*, 571; Nâtık bi'l-Hak, *el-İfâde fî Târîhi Eimmeti'z-Zeydiyye*, 136-137; Muhallî, *Hadâiku'l-Verdiyye*, 2: 23-24.

²² Nâtık bi'l-Hak, *el-İfâde fî târihi eimmeti'z-Zeydiyye*, 145; Abdullah b. Hamza, *eş-Şâfi*, 1: 307. Hâdî ile'l-Hak'ın hayatı, faaliyetleri, görüşleri ve eserleri hakkında bk. Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Abbâsî el-Alevî, *Sîretü'l-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin*, tahk.: Süheyl Zekkâr (Beirut: Daru'l-Fikr, 1972); Gökalp, *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı*, 91-112.

Beş vakit namazı cemaate devamlı kendisi kıldırır, namaz aralarında insanlara vaaz ve nasihatte bulunur, Allah'ın emir ve yasaklarını öğretir, davalık olanların ifadelerini alıp çözüme kavuşturur. Çarşı pazarı dolaşır, yolda hasarlı/yıkılacak bir duvar veya engeli/bozuk satırlı bir yol görürse sahiplerinden onu ıslah etmelerini, gece mescide gidenlerin yolu karanlık ise o civarda oturanlardan yolu aydınlatmalarını, kadın görürse başını örtmesini ister. Sonra emtia/eşya alıp-satanlara uğrar, hile yapmamalarını, emtiayı satmamak üzere fiyatları aşırı yükseltmemelerini emreder. Sonra hapisanelere uğrar, mahpusların durumlarını, neden hapse girdiklerini inceler, yapılabilecek iyileştirme varsa bunları yapmaya çalışır. Yetimleri kendi eliyle doyurur, miskinlerle/fakirlerle birlikte oturur, onları doyurmadıkça kendi yemez. Beytül-mal sorumlusuna imkanlar ölçüsünde fakirler ve özürülülere sabah-akşam yemek verilmesini, onlara mevsimine uygun giyecekler temin edilmesini emreder. Sonra Ehl-i Zimmeyi gözetir, onlara Hz.Peygamberin emrettiği gibi iyi muamelede bulunulmasını ister. Yersumî, Hâdî ile'l-Hak'ın bu adalet ve merhametini gören Ehl-i Zimme'nin de birer birer Müslüman olduklarını ifade eder.²³

Zeydiyye Mezhebinin siyasî ve fikrî hayatındaki konumundan dolayı Zeydî imamlar silsilesi içerisinde Zeyd b. Ali ve Kâsım Ressî'den sonra üçüncü sıraya yerleştirilen²⁴ Hâdî ile'l-Hak, geride bağımsız bir Zeydî Devleti yanında pek çok da eser bıraktı.²⁵ Bu eserlerin büyük

²³ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyn, "Min Sireti'l-İmam el-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyn", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavim Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 543-544. Ayrıca burada taraftarları, Hâdî ile'l-Hak'tan, hayatının sonlarına doğru, kendisi hasta olduğu için katılamadığı Necran'daki harplerde yenilmelerinin sebebi bağlamında savaşın gereklerini yerine getirmediklerine ilişkin açıklamalarını aktarırlar.

²⁴ Bkz. Ali b. Abdilkerim el-Fudayl Şerefuddîn, *ez-Zeydiyye Nazariyye ve Tatbik* (Amman: Cem'iyetü ummali'l-metâbi' et-Teavüniyye, 1985), 16.

²⁵ el-Hâdî ile'l-Hak'ın eserleri hakkında bkz. Ebû'l-Abbâs el-Hasenî, *el-Mesâbih*, 579; Abdullah b. Hamza, *eş-Şâfi*, 1: 303-4; Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 2: 15; Mecdüddîn b. Muhammed b. Mansur el-Müeyyedî, *et-Tuhaf şerhü'z-Zülef* (San'a: Mektebetü'l-Bedr, 1417/1997), 177-178; Numân, *el-İmâmu'l-Hâdî*, 97-115; Abdusselâm b. Abbâs Vecih, *A'lâmu'l-müellifin ez-Zeydiyye* (Amman:

bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır.²⁶ Biz burada Hâdî ile'l-Hak'ın itikâdî-keîâmî konulardaki eserleri ve onların muhtevaları hakkında bilgi vereceğiz. Bu durum, devlet lideri olduğu için mezhebî öğretilerini uygulama imkanı bulması açısından ve fikirlerinde önceki Zeydî imam ve alimlerine göre ne gibi değişiklik ve farklılıklar olduğunu görebilmek bakımından önemlidir. Ayrıca kendisinden sonraki Zeydî imam ve alimleri üzerindeki etkisini tespit edebilmek için de gereklidir. Ancak bu konuya geçmeden önce Hâdî ile'l-Hak'ın oğlu Murtazali-Dînillah'ın, babası ve kendilerinin eserleri hakkındaki Őu uyarısına dikkat çekmek istiyoruz;

Muhammed b. el-Hâdî, burada Abdullah b. Hasan'a önemli bir açıklama yapar; o da, Muhammed ve babası Hâdî İlelhak hayattayken Hâdî'nin kitaplarında yapılan tahrif meselesidir. Muhammed b. el-Hâdî babası Hâdî ile'l-Hak'ın yazdığı ahkama ilişkin kitaplarda/metinlerde ona nisbet edilen fakat onun asla yazmadığı fazladan bir bab bulunduğunu, ayrıca babasının da, kendisine nisbet edilen ancak kendisinin yazmadığı bir diğer bab bulunduğunu belirtir. Hâdî hakkında bunu, Allah'tan korkmayanların yaptığını ve bunun benzeri örneklerin çok bulunduğunu ifade eder. Daha sonra bu hususu da gerekçe göstererek kendilerine nisbet edilen bu türden metinlerin kendilerine ait olmadığını, zira kendilerinin, Allah'ın Kitabı'na ve Rasulünün Sünnetine ittiba ettiklerini, bu hususlarda tenakuz/çeliŐki, farklılık, eksiklik olamayacağını, aksine Kur'an ve Sünnetle tam bir mutabakat olacağını belirterek taraftarlarını uyarır.²⁷

Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1420/1999), 1103-1110; Saffet Köse, "el-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin", *DİA*, 15 (Ankara: TDV yayınları, 1997), 17-18; eŐ-Şazelî, "Giriş", *Mecmuatu resâili'l-Hâdî ile'l-Hak*, 32-37.

²⁶ el-Hâdî'nin eserlerinden büyük bir kısmı, *Mecmûatu resâili Hâdî ile'l-Hak* içinde yayınlanmıştır. Ayrıca el-Hâdî'nin fıkıh konusunda yayınlanan eserleri Şunlardır: *Kitâbu'l-Müntehâb ve yelihi eydan Kitâbu'l-Fünûn* (San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1414/1993); *Kitâbu'l-Ahkâm fi beyâni'l-helâl ve'l-harâm*, 2 cilt (San'a: Mektebetü'l-Yemeni'l-Kübrâ, 1410/1990).

²⁷ el-İmâmu'l-Murtazâ Muhammed b. Yahya el-Hâdî (ö. 310/922), *Mecmûu kütüb ve resâili'l-imâmi'l-Murtazâ Muhammed b. Yahya el-Hâdî*, thk. Abdülkerim Ahmed Cedbân (Sa'de: MenŐurâtu Mektebeti't-Türâsi'l-İslamî, 1423/2002), 1: 389-390.

Hâdî ile'l-Hak'ın İtikâdî-Kelâmî Konulara İlişkin Eserleri

Hâdî ile'l-Hak'ın itikadî meseleleri konu alan risaleleri, genellikle *Mecmûu resâil*²⁸ adıyla neşredilen eserde yer almaktadır. Bu risaleler ve muhtevalarını söz konusu eserdeki sıralarıyla vereceğiz;

1. Kitâbu bâliğî'l-müdrîk²⁹: Bu risalede reşid olan akıl sahibi bir kimsenin iman ve ibadet mükellefiyetlerini anlatır. Bu bağlamda Hâdî'ye göre ister Müslüman beldelerde isterse küfür diyarında olsun reşid bir kimsenin, duyularla algılanan yerdeki ve gökteki varlıklara bakarak bunların bir yaratıcısının varlığı ve birliğine ulaşması ve O'nun nimetlerine şükretmesi gerekir. Sonra âhîret gününe ve Rasule inanması gerekir. Hâdî, haber ve kısımlarını verdikten sonra fetret devrini, ne anlama geldiğini ve o dönemde nasıl amel edilmesi gerektiğini açıklar. Buradaki açıklama ve yorumları, Mu'tezile ile uyum içindedir.

2. Kitâbu ma'rifetullah³⁰: Allah'ın tevhidi ve teşbihin reddi, adaleti, va'd ve va'di, Hz.Peygamberin nübüvvetinin ispatı, delilleri, enbiyanın tenzihi, imâmet, imam olabilmenin şartları, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'den sonra kendisine itaatin farz olduğu kimseleri açıklar. Rafıza'nın Zeyd b. Ali'yi terk edişinin sebebi, zalimlerin imâmetinin reddi, onların iktidarlarının kendilerini destekleyenlerden dolayı devam ettiği konularını ele alır. Burada diğer mezhep esaslarında sem'î

²⁸ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), *Mecmûu resâilü'l-îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-*, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001).

²⁹ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Kitâbu bâliğî'l-müdrîk", *Mecmûu resâilü'l-îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 41-48.

³⁰ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Kitâbu ma'rifetullah", *Mecmûu resâilü'l-îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 49-85. Bu risale daha önce Muhammed İmara tarafından neşredilmiştir. Bk. Muhammed İmara (Dirâse ve thk.), *Resâilü'l-adl ve't-tevhid* (Kahire-Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1408/1988), 2: 63-109.

delil olarak sadece Kur'ân ayetlerini kullanırken imâmet bahsinde Hz.Peygamberin sözleriyle de delil getirir. Daha sonra mezhep esaslarıyla ilgili olarak hidayet, dalalet, ibadet, irade, musibet ve imanın Allah'ın izniyle olması, küfür, şirk, zekat, zalime zekatın verilemeyeceği, muhkem-müteşâbih, tenzîhu'l-enbiya ve kitab kavramları ve anlamlarını ele alır. Bunları yorumlarken, genel olarak Mu'tezile ile uyum içindedir ve ilgili yerlerde cebrî anlayışı eleştirir.³¹

3. Kitâbu'd-diyâne:³² Allah'ın birliği (tevhîd), mahlukâta benzerlikten münezze kılınması, gözle görülmekten tenzih edilmesi, ilim, kudret, sem', basar gibi Allah'ın sıfatları, Allah için bedanın söz konusu olamayacağı, fetret ehli için aklın hüccet oluşu, vb. konular işlenir.

4. Cevabun li ehl-i San'a alâ kitâbin ketebûhu ileyhi 'inde kudûmihi'l-beled:³³ Yemen'e geldiğinde San'a halkının kendisine yazdığı mektubun cevabıdır. Bu bağlamda, Allah'a, âhiret gününe, Hz.Muhammed'in peygamberliğine, Kur'ân'ın Allah'ın Kitabı ve vahyi olduğuna iman, İslam'ın farzları ve yasaklarını ikrar, diğer fırkalara değil Ehl-i Beyt'e temessük, imanın unsurları, sahâbe ve müminlerin annelerini hayırla anıp, ta'nda bulunmama, havz ve şefaet konuları ele alınır.

³¹ Bu risale hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Ümit, "Usûlü'd-Dîne İlişkin İlk Zeydi Metinler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11 (2007/1): 91-97.

³² Hâdi ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Kitâbu'd-diyâne", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdi ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 86-91.

³³ Hâdi ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Cevabun li ehl-i San'a alâ kitâbin ketebûhu ileyhi inde kudûmihi'l-beled", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdi ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 92-97.

5. Kitâbu'l-Müsterşid fi't-tevhîd-I:³⁴ Allah'ın izzeti, aziz oluşu ve iradesinin anlamı, Allah'ın, kulların fiillerini ve haber verdiği şeyi iradesinin ne anlama geldiği, Allah'ın her mekanda oluşunun, kuddüs ve selâmın anlamı gibi hususlar incelenir. Bu bağlamda Allah'ın yaratılmışlara benzerliği reddedilir.

6. Kitâbu'l-Müsterşid fi't-tevhîd-II:³⁵ Kur'an'da Allah ile ilgili olarak geçen ve yaratılmışlara benzerliği çağrıştıracak nefis, vech gibi kavramları yorumlar. Allah'ın, vâhid oluşunun anlamı, diğer cisimler gibi olmayan bir cisim olduğu anlayışının reddi, arazlar bahsi, Allah'ın, fiilî sıfatları, irade, ilim, kudret, hayy, sem', basar sıfatlarının yorumu gibi hususları konu alır. Bunları, Mu'tezile gibi mahlukâta benzerliği çağrıştırmayacak bir şekilde yorumlar.

7. Bâbu'r-reddi alâ ehli'z-zeyğ mine'l-Müşebbihîn:³⁶ Mahlukâtin neye ibadet ettikleri sorusu üzerine Allah'a ibadet ettikleri cevabını verir. Bu bağlamda, Allah'ın varlığı, birliği, mekanı, cisim ve araz olmadığı, yaratılmışlara benzemediği, aklın ve duyuların O'nu kuşatamayacağı gibi hususları ele alır.

³⁴ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Kitâbu'l-müsterşid fi't-tevhîd I", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 98-116.

³⁵ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Kitâbu'l-müsterşid fi't-tevhîd II", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 117-144.

³⁶ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Bâbu'r-reddi alâ ehli'z-zeyğ mine'l-Müşebbihîn", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 145-151. Bu risale daha önce Muhammed İmara tarafından neşredilmiştir. Bk. Muhammed İmara (Dirase ve thk.), *Resâilü'l-adl ve't-tevhîd* (Kahire-Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1408/1988), 2: 295-300.

8. Kitâbu'l-menzile beyne'l-menzileteyn:³⁷ Bu risalede yazar, hakkın, diğerlerinde değil, Hâdi ile'l-Hak (kendisi) ve onunla birlikte olanlarda olduğunu belirtir. Buna gerekçe olarak da, kendilerinin benimsemiş oldukları tevhid, adalet, va'd ve va'id, el-menziletü beyne'l-menzileteyn ve el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker esaslarında, ümmetin fırkalarının genel olarak kendilerine (Hâdi ile'l-Hak ve taraftarlarına) muvafakat ettiklerini, kendi aralarında ise ihtilaf ettiklerini gösterir ve bu hususları ispat etmeye girişir. Burada Müslümanların, Şîa, Mürcie, Havâric, Mu'tezile ve Âmme olmak üzere beş ana gruba ayrıldığını belirtir.³⁸ Ayrıca Allah'ın Kitabı'nda, tevhid, halku'l-Kur'ân, adalet, kaza, kader/takdir, irade, meşiet, muhabbet, rızanın zikredildiği, kulların fiilleri, meşietleri, iradeleri ve ibadetten bahsedildiği, Allah'ın, kulların fiillerini yapmadığı, mahluk ve istitâa kavramının ifade edildiği, çocuklara, delilere ve günahı olmayanlara azap edilmeyeceği, Allah'ın, kullarına hüsnü nazarı, müminler, salih ameller ve va'idin zikredildiği ifade edilir. Yine Allah'ın Kitabı'nda kebâir ehli, onların küfürden uzak oldukları, el-menzile, küffara ilişkin ahkâm, münafıklar ve adaletin ikame edilmesinden bahsedildiği belirtilerek bütün bu hususlara Kur'an'dan deliller getirilir. Burada dikkat çeken husus, risalenin başlığı el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn olmasına rağmen İmâmet dışındaki bütün mezhep esaslarından bahsedilmesi ve Zeydîlerin Mu'tezililere muhalefet ettikleri el-Menzile ilkesinin kabul edilerek ele alınmasıdır. Doğal olarak bu ilke, Hz. Ali ve taraftarlarına uygulanmaz.

9. Kitâbu'l-Cümle:³⁹ Usûlüddin ve konularını içerir. Bu bağlamda, öncelikle aklın ve duyuların kuşatamayacağı Allah'a hamd ile

³⁷ Hâdi ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Kitâbu'l-menzile beyne'l-menzileteyn", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdi ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 152-179.

³⁸ Hâdi ile'l-Hak, "Kitâbu'l-menzile beyne'l-menzileteyn", 152.

³⁹ Hâdi ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Kitâbu'l-cümle", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdi ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 180-

başlar. Allah'ın, din olarak İslam'ı seçtiğini, meleklerini elçiler kıldığını, insanlara, kendisine ortaklar koşmamaları ve kendisi dışındakilere ibadet etmemeleri için peygamberler gönderdiğini belirtir. Sonra Allah'ın varlığı, birliği, tek kadim olduğu, adaleti, mahlukâtı kendisine ibadet etmeleri için yarattığı, mükâfat ve cezanın kulların kendi fiillerinden dolayı olduğu, Allah'ın va'd ve va'idini mutlaka yerine getireceğini ifade eder. Hz. Muhammed'i Arapça Kur'an ile gönderdiğini, helal, haram ve şer'i ahkâmın onda yer aldığını, Hz. Muhammed'in, sadece Allah'a imana, nübüvvetini ve diğer peygamberleri ikrara, meleklerle, ölüme, yeniden yaratılıp, hesap gününe, cennet ve cehenneme imana davet ettiğini zikreder. Beş vakit namazın, vakitlerinde edası ve diğer emir ve yasaklara riayet edilmesi gerektiğini vurgular. Kendisine resulün tebliği ulaşmamış kimsenin, Allah'ın varlığı, birliği, kadim oluşu ve adaletini bilmesi gerektiğine dikkat çeker.⁴⁰

Ayrıca Allah'ın, peygamberin sünnetini, Kitabı'nda açıklamadığı, namaz sayısı ve vakitleri, hac ve umrenin sadece Kâbe'ye olacağı, zekatın zenginlerin malından alınıp fakirlere verilmesi gibi hususları açıklayıcı kıldığını, peygamberlerin şeriatlarının farklı Dinin ise bir olduğunu, peygamberlerin büyük günah işlemesinin mümkün olmadığını küçük günahları olabileceği ve bunların da affedildiğini ifade eder. Ölüm korkusu ve müsle durumunda takiyyenin caiz olduğunu belirtir. Meleklerin, cinlerin ve insanların çeşitli türler olduklarını, Allah'ın adil bir kimseyi imam edinmeyi farz kıldığını, bu kimsenin, icraatlarında Hz. Peygambere halef olduğu için "halife" olarak isimlendirildiğini kaydeder.⁴¹

10. Kitâbu usûli'd-Dîn:⁴² Usulüddini konu alır. Bu çerçevede delilleriyle birlikte Allah'ın tevhidi, adalet, va'd ve va'id, el-emru bi'l-

190. Bu risale daha önce Muhammed Imâra tarafından neşredilmiştir.

Bk. Muhammed Imâra (Dirâse ve thk.), *Resâilü'l-adl ve't-tevhid*, (Kahire-Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1408/1988), 2: 281-294.

⁴⁰ Hâdi ile'l-Hak, "Kitâbu'l-cümle", 183.

⁴¹ Hâdi ile'l-Hak, "Kitâbu'l-cümle", 184-187.

⁴² Hâdi ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Kitâbu usûli'd-Dîn", *Mecmûu resâilü'l-İmâm el-Hâdi ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilü'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-

ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker, Hz. Ali'nin imâmeti ve imâmetin kimlerde olduğu konularını ele alır. Burada, el-menzile beyne'l-men-zileteyn ilkesine yer vermez. Onun bu eserini kaleme alırken dedesi Kâsım Ressî ve amcası Muhammed Kâsım'dan etkilendiği görülmektedir. Bununla birlikte risale, imâmetin mezhep esasları arasında ayrıntılı olarak ele alınması bakımından kendisinden öncekilerden ayrılır. Bu bağlamda, önce Hz. Ali'nin imâmetini konu edinir. Hz. Ali'nin şahsî faziletleri, İslam dini uğruna yaptıkları, Hz. Peygamberin amcasının oğlu ve damadı, Hz. Hasan ve Hüseyin'in babası olduğunu, ümmetin ileride karşılaşacağı büyük hadiseler hususunda Hz. Peygamberin onu bilgilendirdiğini zikreder. Daha sonra imamın kim olması gerektiği hakkındaki görüşleri aktarır. Müslümanların, Şîa, Mürjîe, Havâric, Mu'tezile ve Âmme olmak üzere beş ana gruptan oluştuğunu ve onların imâmete ilişkin görüşlerini kaydeder. Sonra bütün bu grupların âl-i Muhammed'in imâmetinde ittifak, diğerlerinde ihtilaf ettiklerini, bu durumda da ittifak ettiklerinin doğru, ihtilaf ettikleri şeyin ise yanlış olduğunu ifade eder. Hâdî ile'l-Hak, öncelikle Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin olmak üzere Ehl-i Beyt'in imâmetini akli olarak temellendirdikten sonra bu hususa ilişkin sem'î delillere geçer. Önceki mezhep esaslarında akli delillerden sonra sem'î delil olarak sadece Kur'an ayetlerini zikrederken, imâmette Hz. Peygamberin sözlerinden de delil getirir. Bu risale ve Hâdî ile'l-Hak'ın diğer risaleleri Yemen Zeydiliğinin itikadî-kelâmî görüşleri ve bu görüşlerin gelişim süreçlerini izleyebilmek bakımından önemlidir.⁴³

11. Mes'ele fi'l-ilm ve'l-kudre ve'l-irade ve'l-meşîe:⁴⁴ Burada kendisine sorulan Allah'ın ilim, kudret, irade ve meşîetini yorumlar.

Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1421/2001), 191-196. Bu risale müstakil olarak da yayınlanmıştır: İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavim Yahyâ b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrâhîm (298/911), *Kitâbu Usûli'd-Dîn akidetü ehli'l-beyti't-tâhirîn* (Sa'de: Merkezu Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1422/2001).

⁴³ Bu risale hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Ümit, "Hâdî İle'l-Hak ve Usûlü'd-Dîn Adlı Risalesi", *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/12 (2007/2): 119-141.

⁴⁴ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Mes'ele fi'l-ilm ve'l-kudre ve'l-irade ve'l-meşîe", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavim Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrâhîm -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-

İlim ve kudretin Allah'ın zatı olduğunu, O'ndan ayrı olmadığını, kadim olanın sadece Allah olduğunu ifade eder. İlim ile kudret ve meşiet ile irade arasındaki ilişkiyi açıklar.

12. Kitâbu'r-reddi alâ Süleyman b. Cerir:⁴⁵ Rıza, gazab (seht), velayet, muhabbetin, Allah'ın kadim nitelikleri olduğunu öne sürdüğünü kaydettiği Süleyman b. Cerir'in bu görüşünü eleştirir. Önce bu kavramların anlamlarını verir ve onların Allah'ın fiilî sıfatlarından olduğunu belirtir. Allah'ın kullara yönelik bu niteliklerinin ancak kullarda bu fiiller meydana geldiğinde olacağını ifade eder ve ispata girişir.

13. Kitâbu tefsiri'l-kürsî:⁴⁶ Bu risalede önce Müşebbihe'den bir grubun Hz. Peygamber döneminde olduğunu ve Allah'ın onlara, İsrâ 17/90-92 ve Furkân 25/21-23 ayetleriyle işaret ederek onları kınadığını ifade eder. Sonra Müşebbihe'nin gruplarını ve görüşlerini zikrederek onları eleştirir. Bu bağlamda Müşebbihe'den üç grubu ve savdukları görüşleri zikreder; birinci gruba göre Allah, Hz. Adem'i kendi suretinde yaratmış ve azı dişleri görünecek şekilde gülmüştür. İkinci gruba göre Allah nurlardan bir nurdur, O'nun kendisini kuşatan bir arşı vardır. Üçüncü gruba göre Allah Kıyamet günü görülecektir. Kıyamet günü arşa oturacak, müminlerin görmesi için sakını (baldırını) açacak, kafirlerden gizleyecek, onlar göremeyeceklerdir.⁴⁷

Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 197-199.

⁴⁵ Hâdi ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Kitâbu'r-redd alâ Süleyman b. Cerir", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdi ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 202-203.

⁴⁶ Hâdi ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Kitâbu tefsiri'l-kürsî", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdi ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 204-209.

⁴⁷ Hâdi ile'l-Hak, "Kitâbu tefsiri'l-kürsî", 205-206.

Sonra Hz. Peygamber'in, Ebu Zer el-Gifâri'nin sorusu üzerine "Ayetü'l-Kürsî"ye ilişkin açıklamasını ve Hz. Ali'nin konuya ilişkin yorumunu vererek Müşebbihe'nin anlayışını eleştirir.⁴⁸

14. Kitâbu'l-'arş ve'l-kürsî:⁴⁹ Burada Hâdî ile'l-Hak, literal olarak anlaşıldığında Allah'ın yaratılmışlara benzerliğini çağrıştıracak kürsî, arş, kabza (tutma, kavrama), batş, ityân, mecî, kitâb, sırât, mizan, sâk, el-yedan, kabz, bast, vech, hicâb gibi kavramların, beşerin sıfatları gibi açıklanamayacağını ifade eder ve onları teşbihi çağrıştırmayacak şekilde yorumlar. Meselâ Allah için kullanıldığında vech, kürsî ve arşın, Allah'ın bizzat kendisi olduğunu ifade eder.⁵⁰ Tevbe 9/129'daki "... Rabbu'l-arşi'l-azim" ve Mü'minûn 23/116'daki "... Rabbu'l-arşi'l-kerim" ifadelerindeki arşında "milk" (saltanat, mülkiyet) anlamlarına geldiğini, Hüd 11/7'deki "O'nun arşı suyun üzerindedir" ifadesinin de Allah'ın bütün eşyayı kuşatması anlamında olduğunu belirtir.⁵¹

15. Kitâbu'r-redd ale'l-Mücbireti'l-Kaderiyye:⁵² Önce Allah'a hamd ile başlayıp, sonra O'nun niteliklerini sayar. Bu bağlamda Allah'ın gözle görülemeyen, düşünceyle kuşatılamayan, eşi benzeri olmayan, semî' ve basîr olan, kulların fiillerinden berî olan, arkadaşı ve evladı olmayan, ölüm ve yok olmadan uzak olan olduğunu ifade eder. Kullarına helal ve haram hususları açıklayan, onları hayra ve hidayete davet eden nebiler gönderdiğini, onları cehennemle korkuttuğu, cennetle teşvik ettiğini, Hz. Muhammed'i elçi gönderdiği,

⁴⁸ Hâdî ile'l-Hak, "Kitâbu tefsiri'l-kürsî", 206-209.

⁴⁹ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Kitâbu'l-arş ve'l-kürsî", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavim Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 210-217.

⁵⁰ Hâdî ile'l-Hak, "Kitâbu'l-arş ve'l-kürsî", 210.

⁵¹ Hâdî ile'l-Hak, "Kitâbu'l-arş ve'l-kürsî", 215-216.

⁵² Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Kitâbu'r-redd ale'l-Mücbireti'l-Kaderiyye", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavim Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 218-238.

onunla nimetini tamamladığı, onun da Allah'ın vahyini tebliğ ettiğini belirtir. Sonra Rasulullahın Ehl-i Beytinden kiri giderip, temiz kıldığını, vahyine insanları çağırın davetçiler kıldığını, kullarına, onlara itaati emrettiği ve bunu farz kıldığını zikreder.⁵³

Daha sonra Kaderiyye diye isimlendirdiği ve cebrî görüşleri öne sürdüklerini ifade ettiği kesimlerin, kötülüklerin ve büyük günahların failinin insanlar değil, Allah olduğunu ileri sürdüklerini ifade eder ve Kur'an'dan pek çok ayeti delil getirirerek onların görüşlerini eleştirir.

16. Kitâbu'r-Redd ale'l-Mücbireti'l-Kaderiyye:⁵⁴ Oğlunun sorusu üzerine, cahil takımının en kötü sıfatlarının, kendilerine yakıştıramadıkları şeyleri Allah'a atfetmeleri olduğunu, hatta onların bundan daha kötüsünü yaptıklarını ifade eder. Bu bağlamda Allah'ın, bir şeyi talep edip, sonra ondan nehyettiğini, bir şeyi irade edip sonra ondan menettiğini, elçilerini, bütün insanlara kendisinden men ettiği şeye davet için gönderdiğini ileri sürdüklerini belirtir. Cebrî anlayış sahiplerinin bunu, doğrudan olmasa da ileri sürdükleri görüşleriyle yapmış olduklarını ve görüşlerini de, Kur'an'dan ayetlerle desteklediklerini zikreder. Bu bağlamda delil getirdikleri ayetleri yanlış anladıklarını ifade eder ve o ayetleri kendi anlayışına göre yorumlayarak onların görüşlerini eleştirir. Ayrıca onların, bu ayetlerin öncesini ve sonrasını dikkate almadıklarını ifade eder. Cebrî anlayış sahiplerinin delil getirdiği ayetlerden bazıları şunlardır; "O, dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola ulaştırır" (Nahl 16/93), "Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimse iman edemez..." (Yunus 10/100), "... Allah (halini) bildiği için saptırdı, kulağını ve kalbini mühürledi, gözüne de perde çekti. ..." (Câsiye 45/23), "Yeryüzünde ve nefislerinizde uğradığınız

⁵³ Hâdî ile'l-Hak, "Kitâbu'r-redd ale'l-Mücbireti'l-Kaderiyye", 218.

⁵⁴ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Kitâbu'r-redd ale'l-Mücbireti'l-Kaderiyye", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 239-266. Bu risale daha önce Muhammed İmara tarafından neşredilmiştir. Bk. Muhammed İmara (Dirase ve thk.), *Resâilü'l-adl ve't-tevhid* (Kahire-Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1408/1988), 2: 30-61.

hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın ...” (Hadîd 57/22), “... Allah’ın dilemesi olmadıkça ...” (İnsân 76/30), “... Onlardan mutsuz (cehennemlik) olanlar vardır, mutlu (cennetlik) olanlar vardır” (Hûd 11/105), “Eğer dileseydik herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, ‘Andolsun, Cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım’ sözü gerçekleşecektir” (Secde 32/13), “Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mü’min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?” (Yûnus 10/99), “... Deki; ‘Hepsi Allah’tandır’ ...” (Nisâ 4/78).⁵⁵ Hâdî ile’l-Hak daha sonra kendini de içine dahil ettiği Adalet ehlinin Kur’an’dan delil getirdiği ayetleri zikreder ve kendi görüşlerini bu ayetlerle temellendirir. O, burada, Cebri anlayış sahiplerini delil getirdiği ayetlerden çok daha fazlasını aktarır.⁵⁶ Daha sonra da Cebri anlayışı eleştirmek için Adalet ve Tevhid ehlinin aklî delillerini zikreder.⁵⁷

17. Kitâbu’r-red alâ el-Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye:⁵⁸

Kitabın en geniş kısmını oluşturan bu risalede Hâdî ile’l-Hak Yahya b. Hüseyin, Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye’nin cebri destekleyen, onu güçlü bir şekilde savunan, Allah’ın, melekler ve nebilerin de içinde yer aldığı kulların hepsini iyi-kötü bütün fiillere zorladığı görüşünün kendisine ulaştığını ifade eder. Bu anlayışı, içerebileceği yaklaşık kırk üç mesele çerçevesinde eleştirir.⁵⁹ Bu meselelerden bazıları şunlardır: Birincisi; Adem oğullarından peygamberler, tebliğ vazifesini terk etmede istitâaya sahipler mi? İsterlerse emredildikleri

⁵⁵ Hâdî ile’l-Hak, “Kitâbu’r-redd ale’l-Mücbireti’l-Kaderiyye”, 240-246.

⁵⁶ Hâdî ile’l-Hak, “Kitâbu’r-redd ale’l-Mücbireti’l-Kaderiyye”, 246-259.

⁵⁷ Hâdî ile’l-Hak, “Kitâbu’r-redd ale’l-Mücbireti’l-Kaderiyye”, 259-266.

⁵⁸ Hâdî ile’l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), “Kitâbu’r-redd alâ’l- Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye”, *Mecmûu resâili’l-İmâm el-Hâdî ile’l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim – er-Resâilu’l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa’de: Müessesetü’l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü’l-Ehli’l-Beyt li’l-Dirâsâti’l-İslamiyye, 1421/2001), 267-421. Bu risale daha önce Muhammed Imara tarafından neşredilmiştir. Bk. Muhammed Imara (Dirase ve thk.), *Resâilü’l-adl ve’t-tevhid* (Kahire-Beyrut: Dâru’ş-Şurûk, 1408/1988), 2: 111-280.

⁵⁹ Bu risale hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Aslan, “Hasan b. Muhammed’in Cebir Risalesi ve Yahya b. Hüseyin’in Reddiyesi’nin Mukayeseli Değerlendirmesi” (Yüksel Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002).

tebliğ vazifesini değiştirebilirler mi? Tebliğde eksiltme ve artırma yapabilirler mi?... İkincisi; İblis için en tehlikeli günah/masiyet nedir veya onu tekebbüre kim düşürdü? Şayet masiyeti nefsi emretti ve hevası tekebbüre düşürdüyse, kim İblisi kötülüğü emreder bir yapıda ve hevasını tekebbür içerir şekilde yarattı? Aldatma ilmini ona kim verdi? Allah mı yoksa ...? Üçüncü Mesele; Allah'ın muhabbeti ve meşiet, Hz. Adem ve eşinin Cennete girişinde mi yoksa çıkışlarında mıydı?... Dördüncü Mesele; Allah, Cehennem halkı için bir hayır irade etti mi? ... Beşinci Mesele; Allah'ın bilir kıldığı hususlarda insanlar cahil olabilirler mi?... Altıncı Mesele; İnsanları kim konuşturdu ve kelamı kim yarattı?... Yedinci Mesele: Hareketleri kim yarattı? Sekizinci Mesele; Ameller şey midir? Değil midir?... Dokuzuncu Mesele; Eceller ve vakitleri belirlenmiş midir? Belirlenmemiş midir? Belirlendiyse kim belirlemiştir?... Onuncu Mesele; Rızıklar takdir edilip taksim edilmiş midir? Edilmemiş midir? Edildiyse kim etmiştir?... Onbirinci Mesele; Akıllar mahluk mudur değil midir? Mahluk ise kullar arasında taksim edilmiş midir? Edilmemiş midir? ... Onikinci Mesele; Allah bir şeyi irade ederse o şey olur mu yoksa olmaz mı? ...

Hâdî ile'l-Hak bu şekilde Cebrî anlayışı desteklediği düşünülen her bir meseleyi/anlayışı aktardıktan sonra ona kendi anlayışına uygun olarak ayrıntılı bir şekilde cevap verir.

18. Bâbu isbâti'n-nübüvve:⁶⁰ Zimmî birisi Hz. Muhammed'in nübüvveti ve onun nübüvvetinin ispatı hakkında soru sorarsa onun nasıl cevaplandırılacağı hususunu içerir.

19. ed-Delil 'alâ nübüvveti Muhammed:⁶¹ Yazar öncelikle bu soruyu enbiyanın Rabbine inanmayan nülhidlerin sormayacağını, Ehl-

⁶⁰ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Bâbu isbâti'n-nübüvve", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 422-424.

⁶¹ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "ed-Delil 'alâ nübüvveti Muhammed", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-

i Kitap olan Yahudi ve Hıristiyanların soracağını ifade eder. Sonra da Hz. Peygamberin nübüvvetini ispata girişir. Bu hususta mucizeleri ve Kur'an'ı delil gösterir. Hz. Peygamber zamanından kendi zamanına kadar belağat ve fesahat ehlinin Kur'an'ın bir mislini veya bir suresinin benzerini getirmekten aciz kaldıklarını ifade eder.

20. Cevâbu mes'eleti'n-nübüvve ve'l-imâme:⁶² Bu risale, Muhammed'in babası Hâdî ile'l-Hak'tan sorduğu enbiyanın nübüvveti, Allah'ın onları elçi göndermesi, evsıyâ ve enbiyânın vasîleri, imâmeti sabit olanların imâmetlerinin ispata ve onlara itaatın nasıl vacip olduğuna ilişkin sorularına verdiği cevapları içerir. Burada enbiyânın nübüvveti hak etmeleri ve alametleri, enbiyânın vasîlerinin vasîliği hak etmeleri ve alametleri, imamların imâmeti hak etmeleri ve alametleri anlatılır. Konu aktarılırken nübüvvet imâmetle ilişkilendirilir. İmâmiyye'nin, imamlarının alem ve delillerine ilişkin anlayışları sert bir şekilde eleştirilir.⁶³

21. Tesbitü imâmeti emiri'l-mü'minîn Ali b. Ebi Tâlib:⁶⁴ Adından da anlaşılacağı üzere Hz. Ali'nin imâmetini ispata tahsis edilen bu risalede onun imâmetini, Hz. Peygamberin "Ali'nin benim yanımdaki konumu Harun'un Musa yanımdaki konumu gibidir. Ancak benden sonra nebi yoktur"⁶⁵ hadisiyle ispata girişir ve bunu Kur'an'dan ayetlerle desteklemeye çalışır. Ayrıca Hz. Peygamberin bu hadisi söyledikten sonra "Ey insanlar! benden önceki peygamberlerde olduğu

İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 425-427.

⁶² Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Cevâbu mes'eleti'n-nübüvve ve'l-imâme", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 428-435.

⁶³ Hâdî ile'l-Hak, "Cevâbu mes'eleti'n-nübüvve ve'l-imâme", 434.

⁶⁴ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Tesbitü imâmeti emiri'l-mü'minin Ali b. Ebi Talib", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 436-438.

⁶⁵ Bu rivayetle ilgili bir değerlendirme için bkz. bk. Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiîliği* (Ankara: TDV yayınları, 1993), 22-26.

gibi benden sonra da benimle ilgili yalanlar uydurulacak. Bunun için benimle ilgili bir söz size ulaştığında onu Allah'ın Kitabı'na arz edin. Allah'ın Kitabı'yla uyum içinde olan benden olup, onu ben söylemişimdir. Allah'ın Kitabı'yla uyum içinde olmayan benden olmayıp, onu ben söylememişimdir" dediğini aktarır.⁶⁶

22. Zikru hatâyâ'l-enbiyâ:⁶⁷ Bu risalede Hz. Âdem, Hz. Süleyman, Hz. Yûnus, Hz. Eyyub, Hz. Yûsuf, Hz. Davud, Hz. İbrahim, Hz. Mûsa ile ilgili durumlardan ve bunların nasıl yorumlanması gerektiğinden bahsedilir. Sonra Hz. Peygamberin, nübüvvetle görevlendirilmeden önceki döneminden bahsedilir. "la havle ve la kuvvete illa billâh" ifadesi açıklandıktan sonra arş ve kürsî teşbihi çağrıştırmayacak bir şekilde yorumlanır. Sonra telef olma korkusuyla hicret edemeyen kimsenin durumu ele alınır. Daha sonra da Ali İmran 3/26. ayetinde geçen "... Mülkü dilediğine verir, dilediğinden çeker alırsın. Dilediğini aziz eder dilediğini zelil edersin ..." ifadesini nübüvvet ve imâmetle ilişkilendirerek yorumlar.

23. el-Redd 'alâ men ze'ame enne'l-Kur'âne kad zehebe ba'duhu:⁶⁸ Burada, Kur'an'dan bir kısmının yok olduğunu ileri sürüp, insanların elindeki Kur'an'ın Hz. Muhammed'e inzal edilen Kur'anla aynı olduğunu, onda eksilme ve artma olmayacağını inkar edenlerin görüşlerini çürütür ve cevaplar verir. Bu konudaki görüşünü de, akli olarak, Ku'an'dan ayetler ve Hz. Peygamber'in "Size, yapıştığınız müddetçe benden sonra dalâlete düşmeyeceğiniz Allah'ın Kitabı'nı ve itretimi, ehl-i beytimi bırakıyorum. Latif ve habîr olan

⁶⁶ Hâdî ile'l-Hak, "Tesbitü imâmeti emîri'l-mü'minîn Ali b. Ebi Tâlib", 436.

⁶⁷ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Zikru hatâyâ'l-enbiyâ", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 439-459.

⁶⁸ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "el-Redd alâ men ze'ame enne'l-Kur'âne kad zehebe ba'duhu", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 460-464.

bana o ikisinin, havzın başında bana ulaşana dek ayrılmayacaklarını haber verdi”⁶⁹ sözüyle ispata girişir. En sonunda da dedesi Kâsım Ressî’nin, Hz. Ali’nin mushafını gördüğünü ve onun elimizdeki Mushaf ile aynı olduğunu ifade ettiğini aktarır.⁷⁰

24. Kitabu tefsîri meânî sünne ve’r-reddu ‘alâ men ze’ame enne-hâ min Rasulillah:⁷¹ Hâdî ile’l-Hak bu risaleyi, Sünneti, Hz. Peygamberin şahsi görüş ve uygulamaları olarak kabul edenlere karşı yazmıştır. Burada Sünnet ile kastedilenin, genellikle namaz, zekât, diyet gibi Kur’an’da mücmel olarak ifade edilen farz hükümlerin açıklanmasıyla ilgili fer’î hükümler olduğunu belirtir. Yazar öncelikle Hz. Peygambere inzal edilen vahyi ikiye ayırır; Birincisi bizzat Kur’an-ı Kerim, ikincisi de Sünnet olup, az önce belirttiğimiz Kur’an’da mücmel olarak bildirilen farzların yine Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla bildirilmesiyle Hz. Peygamberin yaptığı fûrû açıklamalardır. Bunlar da Allah’tandır. Yani Allah, Kur’an’da namazı emretmiştir, ancak namazın vakitleri, rek’atları, nasıl kılınacağı ve benzeri hususları Hz. Peygamber uygulamasıyla göstermiştir. Bunu Hz. Peygamber kendisi içtihadıyla değil, Allah’ın bildirmesiyle yapmıştır. Dolayısıyla onlar da vahiydir. Aynı şekilde zekât, diyet gibi Kur’an’da mücmel olarak bildirilen hususların Hz. Peygamber vasıtasıyla açıklanması da böyledir. Buradaki Sünnet, Kur’an’daki sabit ve mücmel olan bu hükümleri açıklayan ve beyan eden anlamındadır. Bu bağlamda “Sünnet-i Rasulillah” ifadesi, Tevrat için “Kitâbu Musa” ve İncil için

⁶⁹ Bu hadis ile ilgili olarak bk. Adem Dölek, “Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi”, *Ma’rife* 4/3 (2004): 149-173; Kadir Gürler, “‘Sekaleyn’ Hadisi ve ‘Ehl-i Beyt’ Kavramı Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu 07-09 Mayıs 2010* içinde (Ankara: yy, 2011), 1: 553-579.

⁷⁰ Hâdî ile’l-Hak, “el-Redd ‘alâ men ze’ame enne’l-Kur’âne kad zehebe ba’duhu”, 463-464. Bu risale ve muhtevası hakkında ayrıca bk. Mehmet Ümit, “Kur’an’a Yönelik Tahrif İddialarına Zeydi Tepki”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/9 (2006/1): 73-79.

⁷¹ Hâdî ile’l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), “Kitabu tefsiri meani sünne ve’r-reddu ala men zeame enneha min Rasulillah”, *Mecmûu resâilî’l-İmâm el-Hâdî ile’l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilü’l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî (Ammân-Sa’de: Müessesetü’l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü’l-Ehli’l-Beyt li’l-Dirâsati’l-İslamiyye, 1421/2001), 465-482.

“Kitâbu İsa” ifadelerinin mecaz olarak kullanılması gibi mecâzi anlamdadır. Gerçekte bu ifade, “Sünnetullah” anlamına gelir. Sonra yazar gelebilecek muhtemel itirazları ve bu Sünnetin, Allah’tan Hz. Peygamberin içtihadıyla olduğu kabul edildiği takdirdeki muhtemel sonuçlarını ele alır.

Hâdi ile’l-Hak, Kur’an’daki mücmel hususların/ahkâmın açıklanması olarak Hz. Peygambere bildirilen söz konusu fer’î hükümler dışında da Hz. Peygamberin söz ve uygulamaları olduğunu, ancak bizat Hz. Peygamberin bunları Allah’tan aldığı hüküm ve uygulamalardan ayırdığını belirtir.⁷²

Ayrıca daha önce naklettiği gibi burada da Hz. Peygamberden, kendisinden önceki peygamberlere olduğu gibi kendisine de yalan sözler atfedileceğini, böyle bir durumda bunları Kur’an’a arz etmelerini, Kur’an’la uyuşuyorsa onları kendisinin söylediğini uyuşmuyorsa söylemediğini ifade ettiğini aktarır.⁷³

25. Mes’ele fi’l-imâme:⁷⁴ Bu kısa risale, Ebû Abdillah tarafından kendisine sorulan imâmet meselesiyle ilgilidir. Burada imâmetin şartları sayılır. Söz konusu şartlardan ilki, imamın Hz. Peygamber soyundan olması gerektiğidir.⁷⁵ Ayrıca Müslümanların bu imama itaat etmesinin gerekliliği vurgulanır.

26. Kitâbu’l-kıyâs:⁷⁶ Burada öncelikle ümmetin ihtilafının sebebi olarak onların Ehl-i Beyt’e ittibayı terk etmeleri kaydedilir. Sonra

⁷² Bu risalenin Türkçe çevirisi için bkz. Hâdi ile’l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), “Sünnet’in Anlamına Dair Bir Açıklama-Sünnet’in Kaynağının Rasulullah Olduğunu İleri Sürenlere Reddiye”, çev. Kadir Demirci, *İslâmî İlimler Dergisi*, 6/1 (Bahar 2011): 275-287.

⁷³ Hâdi ile’l-Hak, “Kitabu tefsiri meani sünne ve’r-reddu ala men zeame enneha min Rasulillah”, 480.

⁷⁴ Hâdi ile’l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), “Mes’ele fi’l-imâme”, *Mecmûu resâili’l-İmâm el-Hâdi ile’l-Hak el-Kavim Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu’l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa’de: Müessesetü’l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü’l-Ehli’l-Beyt li’d-Dirâsâti’l-İslamiyye, 1421/2001), 483-485.

⁷⁵ Hâdi ile’l-Hak, “Mes’ele fi’l-imâme”, 484.

⁷⁶ Hâdi ile’l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), “Kitabu’l-kıyâs”, *Mecmûu resâili’l-İmâm el-Hâdi ile’l-Hak el-Kavim Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu’l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah

Ümmetin ihtiyaç duyduğu her şeyin Kur'an ve Sünnette yer aldığı belirtilir.⁷⁷

Hâdî ile'l-Hak, kıyasta bulunabilmek için öncelikle Kur'an ve Sünnetteki helal, haram vb. hususlara ilişkin ahkâmı ve bunlardaki usûlü ve dini ilimleri çok iyi bilmek gerektiğini, bu hususlarda herhangi bir eksiklik olduğu takdirde kıyas yapılamayacağını vurgular. Sahih ve batıl-fasit kıyas ayrımında bulunur. Bu bağlamda kıyasta bulunabilmek için Kur'an ve Sünnette şahitlerinin bulunması, kıyasın Kur'an ve Sünnete muvafık olması gerektiği, bütün bu hususları en iyi bilenlerin de Ehl-i Beyt olduğuna işaret eder.⁷⁸ Hâdî ile'l-Hak, daha sonra, kendi anlayışı çerçevesinde yorumladığı Kur'an ayetlerini ve Hz. Peygamberden rivayetleri aktararak Ehl-i Beytin ve Ehl-i Beytten imamların seçkin oluşunu, ümmetin onlara ittiba etmesi gerektiğini ispat etmeye çalışır.⁷⁹

Daha sonra Âl-i Rasulullah arasında olabilecek ihtilaf ve bunun sebepleri üzerinde durur. Sonuçta bu durumda, söz konusu ihtilafın Kitap ve Sünnete muvafık olanın Rasulullah'tan olduğu muhalif olanının ise ondan olmadığı ifade edilir.⁸⁰

Yine burada da Hz. Peygamberden, kendisinden önceki peygamberlere olduğu gibi kendisine de yalan sözler atfedileceği, böyle bir durumda bunları Kur'an'a arz etmelerini, Kur'an'la uyuyorsa onları kendisinin söylediğini uyuşmuyorsa söylemediğini ifade ettiği aktarılır.⁸¹

27. Kitâbu da'vetin veccehe bihâ ilâ Ahmed b. Yahya b. Zeyd ve min kibelihî:⁸² Hâdî ile'l-Hak'ın, kendi imâmetini tanıyıp, yapmış

b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 486-503.

⁷⁷ Hâdî ile'l-Hak, "Kitabu'l-kıyâs", 487-490.

⁷⁸ Hâdî ile'l-Hak, "Kitabu'l-kıyâs", 492-493.

⁷⁹ Hâdî ile'l-Hak, "Kitabu'l-kıyâs", 494 vd.

⁸⁰ Hâdî ile'l-Hak, "Kitabu'l-kıyâs", 500-502.

⁸¹ Hâdî ile'l-Hak, "Kitabu'l-kıyâs", 492, 502.

⁸² Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Kitâbu da'vetin veccehe bihâ ilâ Ahmed b. Yahya b. Zeyd ve min kibelihî", *Mecmûu resâilî'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli

olduğu cihada katılması için Ahmed b. Yahya b. Zeyd'e gönderdiği davet yazısıdır. Burada Allah'ın, yaratılmışlara benzetilmesinin, evladı, arkadaşları olmasının reddedildiği, insan fiilleriyle ilgisinin olmadığı belirtilen bir girişten sonra öncelikle cihadın fazileti Kur'an'dan ayetlerle anlatılır. Akabinde cihadın, ancak kendisine itaatin farz olduğu, Allah'ın seçtiği İmamın liderliğinde olacağı, bu imamın da Âl-i Muhammed'ten olduğu belirtilir. Bu husus kendi anlayışına göre yorumladığı Kur'an'dan ayetler ve Hz. Peygamberden rivayetlerle desteklenir. Peşinden kendisine itaatin farz olduğu imamın nitelikleri sayılır.⁸³ Bu şartları taşıyan şahıs imâmetini ilan ettiğinde ona hicretin gerekliliği vurgulanır. Bu şahsın/imamın davetine icabet etmeyen, kötü akıbetinden (ceza), onun davetine olumlu cevap verenin de iyi akıbetinden (mükafat) bahsedilir ve söz konusu hususlar Kur'an'dan ayetlerle desteklenir. Sonra Âl-i Rasulullah'tan fasıkın hükmü ele alınır. Daha sonra davet ve şartlarıyla bu davette bulunmanın ve davete icabet edenin sorumlulukları zikredilir.⁸⁴ En son olarak da davete olumlu cevap verilmesini teşvik bağlamında pek çok ayet ve yazarın bakış açısını destekler tarzdaki yorumları aktarılır. Ayrıca burada fasıkların ve zalimlerin imâmetlerinin meşru olmadığına işaret edilir.

28. Cevâbu mesâilî'l-Hüseyin b. Abdillâh et-Taberî:⁸⁵ Hüseyin b. Abdillâh et-Taberî'nin, yanlış anlaşılan bazı uygulamaları ve diğer bazı hususlara ilişkin sorduğu sorulara Hâdî ile'l-Hak'ın verdiği cevapları içerir. Bu uygulamalar arasında tatbik ettiği bazı had cezalarını artırımının sebebi, meyve/ürünün tahmini üzerinden vergi alımı, teb'asından ordusu için ihtiyaç duyduğunda ekstra mal/para

(Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 504-522.

⁸³ Hâdî ile'l-Hak, "Kitâbu da'vetin veccehe bihâ ilâ Ahmed b. Yahya b. Zeyd ve min kibelihî", 508.

⁸⁴ Hâdî ile'l-Hak, "Kitâbu da'vetin veccehe bihâ ilâ Ahmed b. Yahya b. Zeyd ve min kibelihî", 509-514.

⁸⁵ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Cevâbu mesâilî'l-Hüseyin b. Abdillâh et-Taberî", *Mecmûu resâilî'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim er-Resâilü'l-usûliyye* içinde, thk. Abdillâh b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 523-538.

alımı gibi hususlar gelir. Hâdî ile'l-Hak bunlara cevap verirken Hz.Peygamber ve Hz.Ali'nin benzer uygulamaları olduğunu da belirtir. Sorulan sorular arasında Rasulullah ailesine öşrün caiz olup-olmadığı, zekatın taksimi ve uygulama farklılıkları da yer alır. Bu bağlamda zekat toplanması ve taksiminde İmamın gördüğü maslahat/lüzum üzere hareket edebileceği örnekle açıklanır. En son olarak da Âl-i Muhammed'ten bir şahsın imâmetinin nasıl gerçekleşeceği sorulur. Bu soru çerçevesinde imâmetin şartları zikredilir.⁸⁶

29. Ahdu'l-İmam el-Hâdî Aleyhisselam li ummâlihi:⁸⁷ Bu metin, Hâdî ile'l-Hak'ın görevlilerini sorumlu tuttuğu hususları içerir. Bunlar arasında; öncelikle takva sahibi olmak, teb'aya karşı kibri terk edip, tevazu göstermek, onlara Allah'ın emir ve yasaklarını, usulüddini öğretmek, öşür ve zekat ahkâmı, görev yaparken dürüst olma, hediye kabul etmeme, ehl-i zimme ve arazilerinin ahkâmı yer alır.

30. Cevâbu mes'eleti'r-raculi min ehl-i Kum:⁸⁸ Kum halkından birinin marifetullaha ilişkin sorduğu soruya cevap bağlamında Hâdî ile'l-Hak, marifet/bilgi, akıl, bilginin akıldan doğması, kişinin, aklıyla Allah'ın varlığı, birliği, yaratılmışlardan farklı olduğu gibi hususları bilmesi, Kur'an'da Allah için kullanılan ve haberî sıfatlar olarak nitelenen kavramları ehl-i zikre sorması gerektiğini ifade eder. Ehl-i zikrin de Âl-i Muhammed olduğu, akla ihtiyaç duymaksızın taklid ile ve birinin diğerlerine öğretmesiyle bilme, hayvanların yavrularını, anne-

⁸⁶ Hâdî ile'l-Hak, "Cevâbu mesâili'l-Hüseyin b. Abdillâh et-Taberî", 537-538.

⁸⁷ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Ahdu'l-İmam el-Hâdî Aleyhisselam li ummâlihi", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullâh b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 545-549.

⁸⁸ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Cevâbu mes'eleti'r-raculi min ehl-i Kum", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullâh b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 550-557.

lerini vb. hususları ilham ile bilmeleri, Allah'ın eşyayı yoktan var etmesinin delili ve peygamberler göndermesinin illeti gibi hususları ele alır.

31. Cevâbu mesâili Ebi'l-Kâsım er-Râzi:⁸⁹ Hâdî ile'l-Hak bu uzun risalesinde Ebu'l-Kâsım er-Râzî'nin sorduğu sorulara cevaplar verir. Bu bağlamda, insanlara verilen aklın eşitliği veya üstünlüğü, Allah'tan vahiy almanın ve hesaba çekilmenin keyfiyeti, ahiret ve kıyamet gününün anlamı, Allah yolunda hicret etmesi gerekenler, Allah'ın Hz.Musa ile konuşmasının, Sûra üflenmesinin anlamı, ruhun ne olduğu, cesedin ölüp, ruhun ölmemesi, Allah'ın melekleri enbiyaya üstün kılması, isim ve müsemma arasındaki ilişki ve fark, iblisin vesvesesi ve Ademoğlunu nasıl etkilediği, meleklerin ve şeytanların niçin yaratıldığı sorularına cevap vermeye çalışır. Kible ehli nasıl küfre düşer, iman-amel ilişkisi, hadlerin uygulanması, varlıkların Allah'ı tesbih etmesi, aklın neliği, nefis terbiyesi/riyazeti, kulun Allah'ın rızası uğruna çalıştığını, Cenneti hak ettiğini bilmesi, Hz.Peygamberin hak hususunda zengin ve fakiri eşit kılması, onun nasıl cizye aldığı, Cennet ehlinin Cehennem ehliyle konuşmasının keyfiyeti, aynı ev halkının Cennette bir araya gelmesi, âhirette kullar arasında eşit paylaşım, aynı zamanda birden fazla imamın çıkması, A'râf ehli meselelerini ele alır. Ayrıca namazda ellerin kaldırılması, gece namazı, Ramazan ayında Teravih namazı, dini ve mezhebini bilmediğin bir kadınla evlenme, hamele-i arş, Hz.Peygamberin Tağlib oğulları Hıristiyanlarıyla barış anlaşması ve şartları, Hz. Peygamberin Miracı, Arap olmayan ve ancak bir veya iki süre bilen birinin durumu, kadınların eğitim-öğretimi ve literal anlamları Allah'ın varlıklara benzetilmesini çağırıştırabilecek, adaletiyle ilgili tartışmalara yol açabilecek ayetleri ve diğer bazılarını konu edinir.⁹⁰

⁸⁹ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Cevabu mesâili Ebi'l-Kâsım er-Râzî", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 558-605.

⁹⁰ Ayrıca bk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli, *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak'a yazdığı Mukaddime*, s. 37.

32. Min Mesâili Muhammed b. Ubeydullah:⁹¹ Necran valiliği yapan Muhammed b. Ubeydullah'ın zalimlerle dostluk ve onlardan yardım istemeye ilişkin sorduğu sorulara Hâdi ile'l-Hak'ın verdiği cevaptır.

33. Mes'eletün min mesâili't-Tebbâ'i:⁹² İnkâr edenlerle ilgili olarak "...Dünya hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz, onların zevkini sürdürdünüz..." (Ahkaf 46/20) ayeti bağlamında kendisine sorulan bu dünyadaki iyilikler/güzelliklerin neler olduğu, bunlardan müminlerin ve kafirlerin yararlanması, kafirin sonunun cehennem, müminin akıbetinin cennet olduğu, Allah'ın rızık olarak verdiği şeylerde bir yasaklamasının olmadığı, Allah'ın kullarına emir ve yasaklamada bulunduğu, bu bağlamda istitâ'a verdiği gibi hususlar ele alınır ve bu hususlar ayetlerle delillendirilir. Mecmû'yu tahkik eden Şazeli, Hâdi'nin bu metnin oğlu Muhammed'in sorusuna cevap olduğunun ifade edildiğini belirtir.⁹³

34. Mes'eletün li Ebi'l-Kâsım Muhammed b. Yahya:⁹⁴ Oğlu Muhammed'in Müslüman köle veya cariyeye iftirada (kazf) bulunması durumunda iftirada bulunana uygulanacak iftira/kazf cezasının hür bir kadın veya kimseye iftirada bulunanın cezasıyla aynı olup olma-

⁹¹ Hâdi ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Min Mesâili Muhammed b. Ubeydullah", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdi ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 608-612.

⁹² Hâdi ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Mes'eletün min mesâili't-Tebbâ'î", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdi ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 613-614.

⁹³ Hâdi ile'l-Hak, "Mes'eletün min mesâili't-Tebbâ'î", 613, dipnot: 585.

⁹⁴ Hâdi ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), "Mes'eletün li Ebi'l-Kâsım Muhammed b. Yahya", *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdi ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 615-619.

yacağı konusundaki sorusuna Hâdî ile'l-Hak'ın verdiği cevaptır. Ayrıca Mâide 5/103 ayetinde geçen “Bahîra”, “Sâibe”, “Vasile” ve “Hâm” kavramlarının ne anlama geldiklerini açıklar.

35. Mes'eletün fi'z-zebâih:⁹⁵ Hâdî ile'l-Hak'ın, kesilen hayvanlardan helal ve haram olanların neler olduğuna ilişkin sorulara verdiği cevaptır. Hâdî ile'l-Hak burada, Yahudiler Uzeyr'e, Hıristiyanlar Hz. İsa'ya Allah'ın oğlu dedikleri, Mücbire Allah kullarını masiyetlere zorlar dediği, Müşebbihe Kıyamet günü göreceği birine ibadet ettiği, Mürcie iman amelsiz sözdür dediği için kestikleri yenilmez der. Zira Hâdî onların hayvan keserken Besmele çekmelerine rağmen gerçek anlamda Allah'ı bilmediklerini, Allah'ın tevhidini, adaletini ikrar etmediklerini, va'd ve va'idini tasdik etmediklerini, Allah'ın dostu ve düşmanı hakkındaki sözünü yalanladıklarını ifade eder.⁹⁶

36. Min Mesâili Ali b. Muhammed el-Alevî:⁹⁷ Hâdî ile'l-Hak'ın biyografisini yazan Ali b. Muhammed el-Alevî'nin, müşriklerin çocuklarının öldürülüp-öldürülemeyeceğine ve Yahudi ve Hıristiyan kadınlarına cizye gerekip-gerekmeyeceği, gayr-i Müslim kadınların İslam'a davetine ilişkin sorduğu sorulara Hâdî'nin verdiği cevaplardır.

37. Cevâbu Mesâil li İbnihi'l-Murtazâ:⁹⁸ Murtazâ li-Dînillah Muhammed'in babası Hâdî ile'l-Hak'a sorduğu, Hz. Peygamberin çöp-

⁹⁵ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), “Mes'eletün fi'z-zebâih”, *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 620.

⁹⁶ Hâdî ile'l-Hak, “Mes'eletün fi'z-zebâih”, 620.

⁹⁷ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), “Min Mesâili Ali b. Muhammed el-Alevî”, *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001), 621-622.

⁹⁸ Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911), “Cevâbu mesâili li ibnihi Murtazâ”, *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Ammân-Sa'de: Müessesetü'l-

lûge atılmış ölü bir oğlak/keçi görünce söylediği “Ölen keçinin/oğlağın derisinden faydalansalardı sahiplerine herhangi bir günah olmazdı” ifadesine ilişkin Hâdî'nin açıklamalarını konu alır. Ayrıca yine Muhammed'in sorduğu Tevbe 9/102 ve Nisa 4/65. ayetlere ilişkin yorumlarını ve bu bağlamda masiyetten sonra tevbe hususunu ele alır.

38. Kitâbu'l-ahkâm fi beyâni'l-helâl ve'l-harâm: Hâdî ile'l-Hak fıkha dair yazmış olduğu *Kitâbu'l-ahkâm*'ın girişinde öncelikle bilmemiz gerekenin usûlüddine ilişkin esaslar, yani tevhid, adalet, el-va'd ve'l-va'id, imâmet ve el-emru bi'l-ma'ruf ve'n-nehyu anil'l-münker olduğunu ifade eder ve bu esasları açıklar. Burada en fazla imâmet bahsi üzerinde durur.⁹⁹

39. Kitâbu's-siyer:¹⁰⁰ Aynı eserin ikinci cildindeki Kitâbu's-siyer kısmında da, imamın nitelikleri, imâmetinin nasıl gerçekleşeceği, imamın imâmetinin nasıl ortadan kalkacağı, toplumun imama, imamın topluma karşı sorumlulukları, mehdi gibi konularla ayrıca imâmetle ilgili uygulamaya ilişkin hususları ele alır.¹⁰¹ Burada İmamîyye Şiası'nın benimsediği gâib 12. İmam anlayışındaki gibi bir mehdi anlayışının aksine Ehl-i Sünnet'e yakın bir şekilde fitnelerin arttığı, Kitap ve Sünnette belirtilen kurallara riayet edilmediği, her türlü kötülüklerin, fuhşiyatın yaygınlaştığı ... bir dönemde Hz. Peygamberin Ehl-i Beytinden bir kişinin ortaya çıkıp, zalimlerden idareyi alıp, adaleti, Allah'ın emir ve yasaklarına riyeti yeniden tesis edeceğini, ... ve bu kişinin mehdi olduğunu belirtir.¹⁰²

40. Kitâbu'l-müntehab: Bu eserin girişinde “Bâbu'l-Usûl” kısmında insanların ilk bilmesi gereken farzların usûlüddin olduğunu ifade eder. Bunların tevhid, adalet, el-va'd ve'l-va'id, nübüvvet,

İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1421/2001), 623-625.

⁹⁹ Hâdî İlelhak Yahya b. el-Hüseyin (ö. 298/911), *Kitâbu'l-ahkâm fi beyâni'l-helâl ve'l-harâm*, thk. el-Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî (San'a: Mektebetü Bedr, 1434/2013), 1: 22-39.

¹⁰⁰ Hâdî İlelhak Yahya b. el-Hüseyin (ö. 298/911), “Kitâbu's-siyer”, *Kitâbu'l-ahkâm fi beyâni'l-helâl ve'l-harâm*, içinde, thk. el-Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî (San'a: Mektebetü Bedr, 1434/2013), 2: 393-450.

¹⁰¹ Hâdî İlelhak, “Kitâbu's-siyer”, 2: 393-450.

¹⁰² Hâdî İlelhak, “Kitâbu's-siyer”, 2: 401-403.

imâmet ve dindeki helal ve haram konusunda inceleme ve araştırma gibi hususlar olduğunu belirterek onları açıklar.¹⁰³ Burada Hâdî, imâmeti tevhid ve nübüvvetle irtibatlandırır; İmamet tevhid ve nübüvvetle bağlıdır. Allah mahlukâtı yarattığında onların içinden akıllı-ları önemsemi, ancak onlarla konuşmadı. Bu durumda insanlar kendileriyle sözlü olarak konuşacak kimselere ihtiyaç duydu. Bundan dolayı da Allah onlara resulleri gönderdi. Resuller, delillerdi. Resullerden sonra da son Resulün yerine geçecek, onun ahkâm ve ef'âlini bilen İmam gelir. O da, Ali b. Ebî Tâlib'tir. Sonra bunu ispata girişir. Hz. Ali'den sonra da Hz. Peygamberin Ali'nin imâmetine işaret ettiği gibi Hz. Hasan ve Hüseyin'in de imâmetlerine işaret ettiğini ifade eder. Onlardan sonra da imâmetin bu ikisinin soyunda (Fatıma evladında) olduğunu belirtir. Mehdinin de bu ikisinin soyundan geleceğini kaydeder.¹⁰⁴

41. fi Tesbîti'l-imâme: Adından da anlaşılacağı üzere burada Hâdî ile'l-Hak, doğrudan imâmet bahsini ele alır. Hz. Peygamberin vefatından sonra insanların imâmet konusunda dört gruba ayrıldıklarını ifade eder. Sonra hilafete gelen ilk üç halifenin, özellikle Hz. Ebû Bekir'in hilafete geliş şeklini değerlendirerek imâmete gelişte icma, seçim ve biatın uygun bir yöntem olmadığını ifade eder. Hz. Ebû Bekir'in icma ve seçimle halife olduğuna itiraz eder ve bunu gerekçelendirir; Hz. Ebû Bekir'in seçilmesi hususunda Hz. Peygamber'in kendisinden sonra yerine halife seçme yetkisini insanlardan belli bir gruba mı yoksa herkese mi verdiğini sorar. İnsanların hepsine verildiği cevabını aldığında seçim yetkisinin sadece Medine halkına mı yoksa Yemen, Bahreyn, Yemame gibi diğer bölge halklarına da ait olup-olmadığını sorar. Sadece Medine halkının yetkisi olduğu cevabını alınca Medine'de Hz. Peygamber ahabının on iki bin kişi olduğunu, Benî Saide toplantısında ise çoğunluğu Ensar'dan olan sadece 300 kişinin bulunduğunu, dolayısıyla başta Muhacirler olmak üzere pek çok kimsenin orada bulunmadığını ve böyle bir durumda seçim ve icmanın nerede

¹⁰³ Hâdî İlelhak Yahya b. el-Hüseyin (ö. 298/911), *Kitâbu'l-müntehab ve yelîhi eydan kitâbu'l-fünûn* (San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1414/1993), 19-22.

¹⁰⁴ Hâdî İlelhak, *Kitâbu'l-müntehab ve yelîhi eydan kitâbu'l-fünûn*, 20; Ümit, *Zeydi İmâmet Düşüncesinin Teşekkülü*, 154.

olduğunu sorar. Ensardan Hazrec kabilesinin lideri Sa'd b. Ubade, oğlu ve onlarla birlikte olan Hazreclilerin biat etmeyip, açıkça muhalefet ettiklerini, Evs'in de kabile rekabetinden dolayı biat ettiğini belirtir. Sonra Ebû Bekir'e biat edenler, Ömer'i halef bıraktığında ona, Hz.Peygamber'in kimseyi halef tayin etmeyip, insanların seçimine bıraktığını söylemişler, buna rağmen söz konusu vasiyet üzere Hz. Ömer halife olmuş ve sahabe de bunu onaylamıştır. Bu durumda seçim anlayışını benimseyenlere göre onlar, Hz. Peygambere muhalefet etmiş olurlar. Zira vasiyeti kabul etmişlerdir. ... Sonra Hz. Ömer de hilafet işini altı kişilik şûrâya bırakmıştır. ... Hâdi ile'l-Hak, bu şekilde devam ederek ilk üç halifenin hiçbirinde icma ve seçim olmadığını ve onların her birinin hilafete gelişinin diğerine muhalif olduğunu ifade eder. Bu bağlamda imam seçiminde icma ve seçim yöntemini ve özellikle Hz. Ebû Bekir'in imâmetine delil getirilen hususları geçersiz kılar. Böylece konuyu Hz.Ali'nin imam olduğuna getirir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in Fedek arazisini Hz. Fâtîma'ya vermemesini eleştirir.¹⁰⁵

SONUÇ

Yemen Zeydîlerinin mezhep anlayışlarının şekillenmesinde, Yemen Zeydî Devleti'nin kurucusu Hâdi ile'l-Hak (298/911)'in çok önemli bir yeri vardır. O, Zeydiyye'nin mezhep esaslarına genel çerçevesini vermiştir. Bu esaslar, ayrıntılardaki bazı farklılıklara rağmen Hâdi'den sonra gelen Zeydî imam ve alimler tarafından kabul edilmiştir. Bu çerçevede Hâdi ile'l-Hak'ın itikadî-keleâmî konulardaki eserleri ve muhtevalarının ortaya konulması muhtelif yönlerden önemlidir. İlk olarak yazarın yaşadığı dönemde bu konulardaki tartışmalar, sosyo-kültürel, siyasi, entelektüel birikim hakkında fikir verir. Hâdi, Abbasi merkezi otoritesinden bağımsız Zeydî Devletini kurduğu için, imâmet ve diğer konulardaki görüşlerini daha açık bir şekilde ortaya koyabilmiştir. Bu bağlamda onun özellikle imâmet

¹⁰⁵ el-Hâdi ile'l-Hakk Yahya b. el-Hüseyin (298/911), "*fi tesbîti'l-imâme*", *Kitâbu'l-Müntehâb ve yelîhi eydan Kitâbu'l-Fünûn* ile birlikte (San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1414/1993), 493-504; Ümit, *Zeydî İmâmet Düşüncesi-nin Teşekkülü*, 155.

hakkındaki görüşleri, seleflerine göre daha net ve serttir. Hz. Ali'den önce halife olanlara karşı tutumu olumsuzdur. Diğer mezhep esaslarındaki görüşlerinde genel olarak Mu'tezile'ye yakın bir duruş sergiler. Hatta el-menzile beyne'l-menzileteyn anlayışında da onlara benzer görüşler öne sürer. Sadece bu ilkeyi Hz. Ali'ye uygulamaz.

Sonra Hâdî ile'l-Hak, teorik olarak ortaya koyduğu görüşlerini devlet lideri olarak uygulama imkanı bulduğundan dolayı bu durumun ne gibi sonuçları olduğunu incelemek bakımından da eserleri değerlidirler. Ayrıca Zeydîlerin günümüze ulaşan ilk kaynak eserleri arasında yer alması açısından önemlidir. Zira Hâdî ile'l-Hak'ın eserleri ve bu eserlerdeki görüşleri, sonraki Zeydîler arasında etkili olmuş, onlara Zeydî imam ve uleması tarafından sıklıkla referansta bulunulmuştur. Dolayısıyla Hâdî ile'l-Hak'ın fikirlerinin, Zeydiyye mezhebini ve özellikle Yemen Zeydiliğinin gelişim süreci, kendisinden sonraki Zeydîler üzerindeki etkileri ve Zeydî düşünceye katkıları üzerine yapılacak çalışmalarda onun eserleri vazgeçilmez konumdadırlar.

KAYNAKÇA

- Abdu'r-Refî'. *Cunbiş-i Zeydiyye der İnan*. Tahran: İntişârât-ı Âzâd-ı Endişân, 1359.
- Abdullah b. Hamza, Ebû Muhammed Abdullah b. Hamza b. Süleyman b. Hamza b. Ali b. Hamza b. el-Hasan b. Abdirrahman b. Yahya b. Abdullah b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim Tabâtabâ b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib (614/1217). *Kitâbu's-Şâfi*. 4 cilt (iki ciltte). San'a: Mekbetü'l-Yemeni'l-Kübrâ, 1986.
- Alevî, Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Abbâsî. *Siretü'l-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin*. tahk.: Süheyl Zekkâr. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1972.
- Arıkan, Adem. "Gılân'da Son Zeydî Yönetim (Âl-i Karkiyâ)". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2009): 1-26.
- Aslan, İbrahim. "Hasan b. Muhammed'in Cebir Risalesi ve Yahya b. Hüseyin'in Reddiyesi'nin Mukayeseli Değerlendirmesi". Yüksel Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002.

- Dölek, Adem. "Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi". *Ma'rife* 4/3 (2004): 149-173.
- Ebû'l-Abbas el-Hasenî, Ahmed b. İbrâhîm b. El-Hasan b. İbrâhîm b. İbrâhîm b. Muhammed (ö. 353/964). *el-Mesâbîh*. thk. Abdullah b. Abdillâh b. Ahmed el-Hüsî. San'a-Ammân: Mektebetü'l-İmâm Zeyd b. Ali-Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1422/2002.
- el-İmâmu'l-Murtazâ, Muhammed b. Yahya el-Hâdî ile'l-Hak (ö. 310/922). *Mecmûu kütüb ve resâilü'l-İmâmi'l-Murtazâ Muhammed b. Yahya el-Hâdî*. 2 cilt. thk. Abdülkerim Ahmed Cedbân. Sa'de: Menşûrâtu Mektebeti't-Türâsi'l-İslâmî, 1423/2002.
- Gökalp, Yusuf. *Şîv Gelenekte Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydîlik*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Gökalp, Yusuf. "Zeydiyye mezhebinin görüşleri, kültürel mirası ve İslam düşüncesine katkıları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2007): 95-112.
- Gürler, Kadir. " 'Sekaleyn' Hadisi ve 'Ehl-i Beyt' Kavramı Üzerine Genel Bir Değerlendirm.", *I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu 07-09 Mayıs 2010* içinde, 1: 553-579. Ankara: yy, 2011.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrâhîm (298/911). *Kitâbu Usûli'd-Dîn akîdetü ehli'l-beyti't-tâhirîn*. Sa'de: Merkezi Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1422/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "fi tesbiti'l-imâme". *Kitâbu'l-Müntehâb ve yelîhi eydan Kitâbu'l-Fünûn* ile birlikte, 493-504. San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1414/1993.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). *Kitâbu'l-Müntehâb ve yelîhi eydan Kitâbu'l-Fünûn*. San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1414/1993.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). *Kitâbu'l-Ahkâm fi beyâni'l-helâl ve'l-harâm*. 2 cilt. San'a: Mektebetü'l-Yemeni'l-Kübrâ, 1410/1990.

- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). *Kitâbu'l-ahkâm fî beyâni'l-helâl ve'l-harâm*. 2 cilt. thk. el-Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî. San'a: Mektebetü Bedr, 1434/2013.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu's-siyer". *Kitâbu'l-ahkâm fî beyâni'l-helâl ve'l-harâm* içinde, thk. el-Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî. 2: 393-450. San'a: Mektebetü Bedr, 1434/2013.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu ma'rifetillah". *Resâilü'l-adl ve't-tevhid* içinde, thk. Muhammed Imara. 2: 63-109. Kahire-Beyrut: Daru's-Şuruk, 1408/1988.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-*. thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Min Sireti'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 539-544. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Usûlü'd-Dîn". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 191-196. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.

- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu bâliği'l-müdrîk". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 41-48. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu ma'rifetillah". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 49-85. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu'd-diyâne". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 86-91. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Cevabun li ehl-i San'a alâ kitâbin ketebûhu ileyhi inde kudûmihi'l-beled". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 92-97. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu'l-müsterşid fi't-tevhîd I". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 98-116. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.

- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu'l-müsterşîd fi't-tevhîd II". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 117-144. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Bâbu'r-reddi alâ ehli'z-zeyğ mine'l-Müşebbihîn". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 145-151. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Bâbu'r-reddi alâ ehli'z-zeyğ mine'l-Müşebbihîn. *Resâilü'l-adl ve't-tevhîd* içinde, 2 cilt, thk. Muhammed İmara. 2: 295-300. Kahire-Beyrut: Daru's-Şuruk, 1408/1988.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu'l-menzile beyne'l-menzileteyn". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. ss. 152-179. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu'l-cümle". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 180-190. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu ma'rifetillah". *Resâilü'l-adl ve't-tevhîd* içinde, thk. Muhammed İmara. 63-109. Kahire-Beyrut: Daru's-Şuruk, 1408/1988.

- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). *Kitâbu usûli'd-Dîn*. *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 191-196. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Mes'ele fi'l-İlm ve'l-kudre ve'l-irade ve'l-meşîe". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 197-199. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu'r-redd alâ Süleyman b. Cerîr". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 202-203. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu tefsiri'l-kürsi". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 204-209. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu'l-arş ve'l-kürsi". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim -er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 210-217. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.

- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu'r-redd ale'l-Mücbireti'l-Kaderiyye". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 218-238. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu'r-redd ale'l-Mücbireti'l-Kaderiyye". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 239-266. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu'r-redd ale'l-Mücbireti'l-Kaderiyye". *Resâilü'l-adl ve't-tevhid* içinde, thk. Muhammed İmara. 2: 30-61. Kahire-Beyrut: Daru's-Şuruk, 1408/1988.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu'r-redd alâ'l- Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 267-421. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu'r-redd alâ'l- Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye". *Resâilü'l-adl ve't-tevhid* içinde, thk. Muhammed İmara. 2: 111-280. Kahire-Beyrut: Daru's-Şuruk, 1408/1988.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Bâbu isbâti'n-nübüvve". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 422-424. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.

- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "ed-Delîl alâ nübüvveti Muhammed". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 425-427. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Cevâbu mes'eleti'n-nübüvve ve'l-imâme". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 428-435. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Tesbitü imâmeti emiri'l-mü'minin Ali b. Ebi Talib". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 436-438. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Zikru hatâya'l-enbiyâ". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 439-459. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "el-Redd alâ men ze'ame enne'l-Kur'âne kad zehebe ba'duhu". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 460-464. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.

- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitabu tefsiri meani sünne ve'r-reddu ala men zeame ennea min Rasulillah". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 465-482. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Mes'ele fi'l-imâme". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 483-485. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitabu'l-kıyâs". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 486-503. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Kitâbu da'vetin veccehe bihâ ilâ Ahmed b. Yahya b. Zeyd ve min kibelihi". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 504-522. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Cevâbu mesâili'l-Hüseyin b. Abdillâh et-Taberî". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 523-538. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.

- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Min Sireti'l-İmam el-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 523-538. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Ahdu'l-İmam el-Hâdî Aleyhisselam li ummâlihi". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 545-549. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Cevabu mes'eleti'r-raculi min ehl-i Kum". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 550-557. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Cevabu mesâili Ebi'l-Kâsım er-Râzî". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 558-605. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Min Mesâili Muhammed b. Ubeydullah". *Mecmûu resâili'l-İmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. 608-612. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.

- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Mes'eletün min mesâili't-Tebbâî". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 613-614. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Mes'eletün li Ebi'l-Kâsım Muhammed b. Yahya". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 615-619. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Mes'eletün fi'z-zebâih". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 620. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Min Mesâili Ali b. Muhammed el-Alevî". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 621-622. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Cevâbu mesâili li ibnihi Murtażâ". *Mecmûu resâili'l-Îmâm el-Hâdî ile'l-Hak el-Kavîm Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrahim –er-Resâilu'l-usûliyye-* içinde, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. 623-625. Amman-Sa'de: Müessesetü'l-Îmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezü'l-Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, 1421/2001.

- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım er-Ressî (ö. 298/911). "Sünnet'in Anlamına Dair Bir Açıklama-Sünnet'in Kaynağının Rasulullah Olduğunu İleri Sürenlere Reddiye". çev. Kadir Demirci. *İslâmî İlimler Dergisi*, 6/1 (Bahar 2011): 275-287.
- Humeyd el-Muhallî, el-Hasan Hüsâmuddin Humeyd b. Ahmed el-Muhallî (652/1254). *el-Hadâiku'l-verdiyye fî menâkıbu eimmeti'z-Zeydiyye*. 2 cilt (Yazmadan Tıpkı Basım). Dımeşk: Dâru Üsâme, 1985.
- İzzân, Muhammed Yahya Sâlim. "Kırâe fî nazariyyeti'l-imâme 'inde'z-Zeydiyye", *el-Mesâr* 3/3 (2002): 5-48.
- Korkmaz, Sıddık. *Şia'nın Oluşumu*, Hz. Ali'nin Vasîliği Düşüncesi. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Köse, Saffet. "el-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin". *DİA.*, 15 (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 17-18.
- Kummî, Ebu Halef el-Eş'ari (ö. 301/913) ve Nevbahtî, Hasan b. Muhammed (300/912). *Şit Fırkalar*. çev. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Madelung, Wilferd. *Religious Trends in Early Islamic Iran*. New York: The Persian Heritage Foundation, 1988.
- Madelung, Wilferd. "al-Ĥâdî İla'l-Ĥakk, Abu'l-Ĥusayn Yahyâ b. al-Ĥusayn b. al-Ĥâsım b. İbrâhîm al-Ĥasanî". *The Encyclopaedia of Islam: New Edition Supplement Fascicules*. 12: 334-335. Leiden: E. J. Brill, 1980-2004.
- Müeyyedî, Mecdüddin b. Muhammed b. Mansur. *et-Tuhaf şerhü'z-Zülef*. San'a: Mektebetü'l-Bedr, 1417/1997.
- Nâtık bi'l-Hak, Ebû Tâlib (ö. 424/1033). *Kitâbu's-siyer. Târîhu'l-mezâhibi'd-dîniyye fî bilâdi'l-Yemen hattâ nihâyeti'l-karni's-sâdisi'l-hicrî* içinde, haz. Eymen Fuad Seyyid. 281-283. Kâhire: Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1408/1988.
- Nâtık bi'l-Hak, Ebû Tâlib (ö. 424/1033). *el-İfâde fî târihi eimmeti'z-Zeydiyye*. tahk.: Muhammed Yahya Sâlim İzzân. Sa'de: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1417/1996.
- Numân, Abdulfettah Şâyif. *el-İmâmu'l-Hâdî vâliyen ve fakîhan ve mücâhiden*. yy.: yayınevi yok, 1410/1989.

- Onat, Hasan. *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Seyyid, Eymen Fuad. *Târihu'l-mezâhibi'd-Dîniyye fî bilâdi'l-Yemen*. Kâhire: ed-Dâru'l-Mısriyyetu'l-Benâniyye, 1988.
- Simonowitz, David. "Political Implications of the Zaydî Concept of Imamate in Early Medieval Yemen". *el-Mesar* 3/2 (2002): 23-40.
- Şerefuddîn, Ali b. Abdilkerîm el-Fudayl. *ez-Zeydiyye nazariyye ve tatbîk*. Amman: Cem'iyetü Ummâli'l-Metâbi' et-Teâvüniyye, 1985.
- Ümit, Mehmet. *Zeydî İmâmet Düşüncesinin Teşekkülü*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.
- Ümit, Mehmet. *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressi'nin Ölümüne Kadar*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Ümit, Mehmet. "Hâdi İle'l-Hak ve Usûlü'd-Dîn Adlı Risalesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2007/2): 119-141.
- Ümit, Mehmet. "Kur'an'a Yönelik Tahrif İddialarına Zeydi Tepki". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2006/1): 65-80.
- Ümit, Mehmet. "Usûlü'd-Dîne İlişkin İlk Zeydî Metinler". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2007): 81-102.
- Vecîh, Abdusselâm b. Abbâs. *A'lâmu'l-müellifîn ez-Zeydiyye*. Ammân: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1420/1999.
- Yaşaroğlu, Hasan. "*Taberistan Zeydîleri*". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998.

